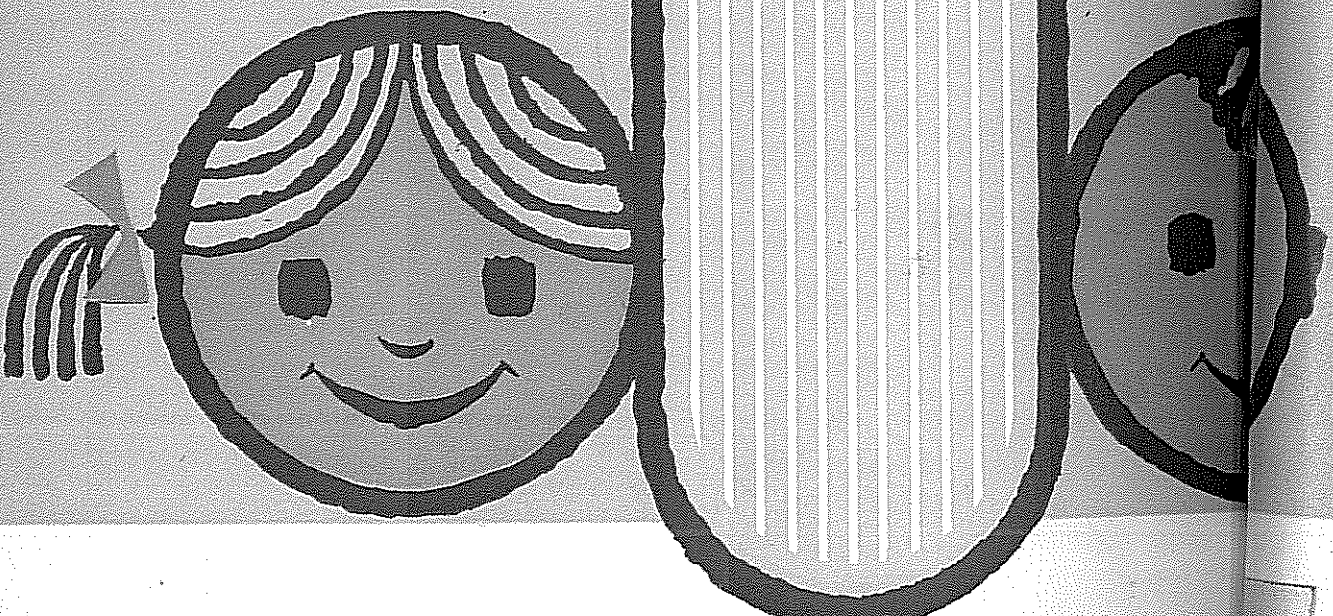

ה' תשל"ח
מפעל חינוך
ירושלים

ספרות ילדים וזמרים

ספרות

שנה הביעית
חוברת ב' (יד)

כסלו תשל"ח — דצמבר 1977

20 MAR 1977

ה' תשל"ח
מפעל חינוך
ירושלים

עיון ומחקר

קרן בית הנשיא משרד החינוך והתרבות עיריית ירושלים — המחלקה לחינוך
המרכז לספרות ילדים

מוסדות החינוך נערכים לציון שנת ה-30 לקיום המדינה. במשך שנת-הלימודים תשל"ח תוקדש תשומת-לב לנושא זה. גני-הילדים ובתי-הספר ידגישו, על-פי דרכם, היבטים שונים הקשורים בכינונה וקיומה של המדינה. במסגרת פעילות זאת אירגן המדור לספרות ילדים במשרד החינוך ימי-עיון מוקדשים ל"מוטיבים שלפני המדינה בספרות לילדים". יום-עיון ראשון התקיים בתל-אביב באסר-רחג סוכות והשתתפו בו מאות מורים ומחנכים. מלבד ההרצאות שמובאות להלן הרצו: רמי ברגיורא על מידת ההשפעה הפסיכולוגית של מוטיבים בהקמת המדינה בספרות הילדים ומר משה רון הביא רשימה של שירים מושרים ואף הצליח להביא את הציבור לשירה נלהבת. לבקשותיהם של קוראים אנו מביאים, איפוא, שלוש הרצאות שהושג-מעו ביום-עיון זה.

מוטיבים נולפני קום המדינה בספרותנו לילדים

מאת גרשון ברגסון

מוסדות החינוך נערכים לציון שנת ה-30 לקיום המדינה. כולנו רוצים להעניק לתלמידינו — ככל האפשר — תחושה חזקה יותר של שייכות, אנו רוצים להקנות להם דעת לא על קיומה של המדינה בלבד אלא גם על מה שקדם לה: כיצד קמה, מה היו המאבקים לכינונה? ומה רבו הקורבנות שנדרשו מהדור שחוה שתי חוויות נדירות בתולדותיהם של עמים. דור זה היה עד לשואה מחד גיסא וסמוך לה להקמת המדינה — מאידך גיסא. בפני ציבור המורים ודאי יובאו הצעות רבות ומגוונות. צבא גדול של מיתודי-

המערכת: גרשון ברגסון (עורך), ד"ר אוריאל אופק (יועץ מדעי), ד"ר מנוחה גלבוע, חוה ויזל, ד"ר אסתר טרסי, בתיה מעוז

©

כל הזכויות שמורות

בהוצאת משרד החינוך והתרבות, המדור לספרות ילדים, ירושלים, דוד המלך 18.

בסיוע הקרן לזכרה של ליבי ברקסון ארה"ב

"ילדות ובעורים זהו הנושא החוזר בספרות. כמעט מעולם אין סופר כותב על חיי ילד שהם מחוץ לנסיגו האישית. היא שמו של הניבור גיקולנקה אירטנייב, או טוניו קרגר (לחומס מאן). או אלקסיי ה"אני" בילדות לגורקי, או מוטל בן פייסי החזן, — ביסודו של הספר מונחים תמיד, ולעולם אותם רשמי ילדות היק-רים לו לאדם מכל ואף אם הם כאובים ומכ-ערים ביותר כב"ילדות" לגורקי, משווים הם ליצירה כולה אווירה אינטימית אנושית — יהיה הרקע שלה אשר יהיה.

יש וגם סופר בינוני מגיע לשלמות בספר על הילדות. שאין הוא משיגה בספריו האחרים. אולי משום שהילד הוא לעולם משורר, לעולם אוהב אהבה ראשונה, וגרעין יירה זה נשאר שמור היטב, שלא מדעת בזכרוננו. (מתוך האומץ לחולין, זכרונות ילדות מימי האימים עמ' 210).

בהמשך המאמר מעיינת ל' גולדברג בסוגייה אם אמנם הילד מחוסן נגד זור-עות שהוא עד להן ומוצא מפלט מהן בעולמו הילדותי המבוצר. דיון זה מעניין לכשעצמו, אולם לענייננו אצטט רק משפ-טים נוספים ספורים:

"אך האינסטינקט של הילד שומר על שלימותו של העולם ויש לו תמיד תוספת עולם משלו, שבו מתרחשים דברים החשובים לו עד מאד. לפעמים אלה הם דברים ומעשים הנראים לעין, דברים של ממש, שרק המבוגר הזוכר היטב את ילדותו מסוגל להבין את תשובותם בחיי הילד.

*

במכוון הארכתני במובאה מדבריה של ל' גולדברג כדי להדגיש שהספרים שנכ-תבו זמן רב לאחר האירוע יכול והם

טים יגיש חומר תיעודי, עזרי-לימוד, לע-יונות וחוברות, שבהן עצות והדרכה לעי-בוד הנושא.

היום אנו רוצים להפנות תשומת-לבכם לעזר-לימודי אחד, שאולי אינו מספיק פופולרי — לספרות היפה לילדים. בתוך ספרות ענפה זאת נצביע על מרכיב מצומ-צם בה והוא — מוטיבים שלפני קום המדינה. נרמוז לכן אך ורק על ספרים שבהם, או העיקר שבהם, המוטיבים שהזכרתי.

מוטיבים של טרום המדינה מצויים בספרים רבים, שמיועדים לילדים ושהר-פיעו בשני גלים.

בגל הראשון ראו אור הספרים סמוך לאירועים ולמאורעות, היינו קרוב להק-מת המדינה.

בגל השני הופיעו הספרים בשנות הש-שים, 17 שנה ומעלה לאחר הכרזת המ-דינה.

הספרים שהופיעו בגל הראשון מעטים. הספרים שבגל השני מרובים והופעתם משתרעת על פני תקופה ממושכת משנת 1965 ועד ימינו.

בבואי להצביע על העובדה אני מלווה אותה בהסבר ובהערכה, לפחות חלקית, שמשמעותה היא זאת:

אלה שחוו את החוויה של טרום המ-דינה ופרסמו את דבריהם מאוחר יותר עשו זאת מתוך פרספקטיבה של העבר, בחלקם העלו זכרונות העבר כאשר בעת ההתרחשויות היו עדיין ילדים או על סף ההתבגרות. לכן רוב הספרים ראו אור בשנות הששים והשבעים. יצירה מסוג זה יש בה יתרונות משלהם ברוח הדברים שכתבה ל' גולדברג:

עברו מסגנת של היוצר, לפיכך יתכן ש-המסופר אינו אותנטי. לעתים ישאלו הקטנים — ובעקבותי הם הגדולים — האמנם ייתכן כי כך היתה אז התגובה של הילד, האמנם אמת יש במסופר, האמנם סביר המעשה ואמינן

לכן עלינו לזכור, כי מסירת זכרונות ילדות יש לה חוקים משלה וכאשר ה'אני' המספר הוא הילד יהיה תוכן הדברים, בהכרח, שונה מאלה שהיה מוסר המבר-גר כמשקיף מן הצד.

מיכה של אופק, איה של גלבווע, וגיבור-רים אחרים בדומה להם, הם הסופרים עצמם בהיותם ילדים.

הם זוכרים את ילדותם ומוסיפים מש-להם על סמך סיפורים ששמעו בבגרותם. אך בכל התיאורים נשאר עולם הילדות שלם, וליד המאורעות והמעשים כבדי משקל נשארו הילדים במקביל בעולמם הילדי, והם חיים באותה אינטנסיביות את שני העולמות.

עד כאן מקצת מן הגישה הכללית לספרות הילדים שבה נעסוק בעיקר מתוך אספקט אחד בלבד — התכני.

מכאן אל הספרים לילדים שבהם מר-פיעים המוטיבים של טרום המדינה. מובן מאליו, שאמנה מספר ספרים להדגמה, ואין בדעתי להביא רשימה בי-בליוגרפית מלאה.

קודם אמנה את הספרים לפי סדר-כרונולוגי של צאתם לאור:

במו ידיו, (פרקי אליק) של משה שמיר, "עם-עובד", שנת ההופעה 1951.
יחי האומץ, מ. תלמי, "טברסקי", 1951, (מהדורה שניה 1970).

ילדי הבית המוזר, משה בך-שאול, "מס-דה", 1965,

סוד המלים הבודדות, מ. בך-שאול, "מס-דה", 1970.

נערי המחותר, אסתר שטרייט וורצל, "מסדה", 1969.

אורי, אסתר שטרייט וורצל, "עמיחי", 1976.

שביל החמורים, מנוחה גלבווע, "תרבות וחינוך", 1970.

ניצח האדם את הטנק, יפרח חביב, "יב-נה", 1970.

הסליק במעמקי האדמה, גלילה רון פדר, "מילוא", 1972.

החברה הטובים חוזרים, מ. נאור, "מער-כות", 1974.

המורה שלנו חברה'מן — ישראל לרמן, "עם-עובד", 1974.

חמש דקות של פחד, אוריאל אופק, "ספ-רית פועלים", 1974.

עמליה וגו', דורית אורגד, יוסף "שרב-רק", 1974.

כנור דוד, פנחס פרח, הקיבוץ המאוחד, 1976.

אדגיש עוד כי כל הסופרים שהזכרתי שייכים, לפי סיווג שלי, לדור הרביעי של היוצרים בספרות הילדים העברית*, וכך-לם ילידי הארץ הם, (אחד עלה בגיל שנתיים).

בין המבוגרים שביניהם לבין הצעירים יש הפרשי גיל של 10 שנים בלבד. וכך-כולם חוו את החוויות של קדם-המדינה כנערים או כילדים.

* ראה: גרשון ברגסון; שלושה דורות בספרות הילדים העברית הוצאת "יסוד", 1964.

בהסתמך על המסופר, ברובם של הספרים שהזכרתי, אפשר להצביע על כמה אפיונים משותפים ליוצרים כולם: אחד מהם הוא, שבסיפורים משתקפת תקופה שבה החברה, האינטרס הלאומי, מועלה לדרגת ערך עליון ואין, כמעט, איש מטיל ספק בכך.

הדברים חשובים משום שרוב הסיפורים נכתבו לאחר שה"גל החדש" בספרותנו מרד באותה ספרות "חברתית" של "אנו" והעמיד את ה"אני" בראשה.

יוצרי, ה"גל החדש" ניתקו את עצמם מן הערכים שהיו מקודשים ופנו לערכים אחרים.

אדגיש הלוך רוח זה במובאה מאותם הימים.

בסיון תשי"ב, ב"לקראת", בטאון פנימי של חוג סופרים צעירים נאמר:

"דומה לנו שזה גסיון ראשון ללכד חוג של אנשי-עט שביכורי יצירתם הבשילו לאחר מלחמת השחרור כלומר בשלהי שנות הארבעים. המציאות של ימינו אינה המציאות המלהיבה של שנות המלחמה שהעלתה חבורה מרובת-גוונים של יוצרים בשירה ובפרוזה.

מציאותנו אפורה ודהה וזעזפת קלסתר — ודווקא לאורה תיבחן רמת היצירה והמבחן חמור ביותר.

... חלפה עברה מן הלב אותה המימות, אותה אמונה של בעורים, כי אפשר "לכבוש את העולם" בכוחנו אנו. את מקומן ירשו הספקנות, הציניות והמבוכה הרעה. ניזחר, איפוא, מהכריות מופצצות ומההתייבויות שסופן עלול להיות מפח נפש". (ההדגשות שלי, ג. ב.)

נשים נא לבנו כיצד מצטיירת בעיני

מתוך ספרו של גרשון שקד, גל חדש בסיפורת העברית ספרית פועלים עמ' 19.

אנשי הגל-החדש התקופה שבה אנו עוסקים: היא נראית כתקופה מלהיבה, רעננה ומאירה פנים לעומת האפורה וערפלת הקלסתר שלאחר מכן. היא נראית תמימה, ספוגת אמונה, בוטחת בעצמה, לעומת ספקנות, ציניות, שבה שוררת מברכה רעה. ואכן תקופה זאת שמשתקפת בספרות, שבה אנו עוסקים, מצטיירת בעיני הסופרים כהירואית. יש בספרים, אם תרצו, נוסטלגיה, התרפקות על העבר. יש בהם אפולוגיתקה על התקופה, יש בהם קידוש ההקרבה.

בבואנו לטפל בנושא זה כיום — 30 לקיום המדינה, אל נא נירתע מרוח דברים זה, ונגיש לילדינו את היצירה הספרותית שבה התקופה המצטיירת וההווי שבה שונים אולי מרוח המנשבת בבית היום. נגיש את הדברים בלי בושח ולטעמי להיפך, בגאווה ובהערצה, ולא ארתע אם תשמע בדברי נימה מתובלת געגועים וכמיהה אל הנעלה יותר.

★

כל המעיין בספרים שהזכרתי ימצא בהם מוטיבים משותפים לכולם וסיפור המעשה בנוי על חומרים זהים. ואלה הם:

כניסה לארגון המחתרתי על-פי רוב ל"הגנה" אך גם למחתרות האחרות. טקסי ההשבעה.

אימונים במחתרת; הסתרת נשק, העברת נשק.

הסליק.

נערים בתפקידים של רצים וקשרים.

הילד משמש מסווה לפעילות.

סודיות ואמון בצעיר.

פריצה מן הבית ומן היישוב הקטן

אל מחוצה לו, אל עולם רחב יותר. בגרות בטרם עת.

סקרנות הילדים, בילוש וגילוי תושיה בפעולות.

עוצר ביישוב.

הטנדר או המכונית בפעולה.

הלילה — והפעולות בחסותו.

עזרה למעפילים והסתרתם.

חיילים מארצות אחרות המשתתפים

במאבק: חייל פולני שערק (אופק) חייל איטלקי (נאור) שניהם כמובן יהודים.

החברה ביישוב, כולה, משתתפת במאבק, אין הבדלי מעמדות: האינטליגנציה, הפועלים, האכרים, בני-הקיבוצים, כולם עשו יד-אחת, כדי להירתם למען מטרה עליונה — מלחמה על עצמאות ונגד המנדט הבריטי אף בתקופה שעדיין לא היתה ההחלטה של האו"ם על חקמת המדינה. כל אחד מן המספרים מדגיש, כמובן, אלמנט זה או אחר, אך בכל אחד מהם יש אלמנט מרכזי אשר בעזרתו נוכל להרכיש לילד מושגמה באחד התחומים, שבהם פעלה המחותרת. וטוב להתמקד באלמנט אחד כזה כדי שעל-פי חוק החצ-טברות יקבלו הילדים מושג רחב יותר על התקופה שבה אנו דנים.

כוונתי לומר: אנא אל תעמידו לנגד עיניכם מטרה למצות את החומר שבספר, ואל תתהלכו ברגשי אשמה שמא לא "סחטתם" מהתלמידים את הכל עד תומו.

ניחלץ משאיפה זאת — אשר ממילא קשה להגשימה, איני יודע איך להגיע למיצוי. אין זו אלא אשלייה בעבודתנו ומבחינה מיתודית, לדעתי, בלתי אפשרית.

★

את הספרות שבה אנו עוסקים אפשר לשייך לספרות הרפתקנית — וזה אופייה הכללי.

ואפשר למצוא בה שתי קבוצות ראשיות:

קבוצה אחת שהיא באופיה ספרות ריאליסטית ובה מתוארת מציאות שהיא קרוב לודאי אותנטית.

וקבוצה שנייה שהיא בדיונית, המסופר בה יכול היה להתרחש, וכל פרט מסיפורי-המעשה אינו רחוק מן המציאות, אך צירופם של כל המקרים יחד אינו משכנע ומעורר ספקות בלב הקורא באשר לאמיתותם.

כמעט כל הסיפורים מסתיימים בכי טוב. נמצא בהם פתרון מניח את דעת הסקרנים, זהו קו אופייני לספרות הרפתקנית אשר מסתיימת ב"הפי-אנד" וגורמת סיפוק לקורא הצעיר.

לקבוצה הראשונה של הסיפורים הריאליסטיים שייכים ספריהם של שמיר לרמן, מנוחה גלבוה, א. אופק ואחרים לקבוצה השנייה שייכים תלמי, נאור, גלי-לה רון פדר, ואחרים.

ועתה אפנה אל הספרים, ואהיה צמוד פחות או יותר לסדר כרונולוגי של הופעתם.

אתחיל בסיפורו של מ. שמיר "במו דיור".

אני רוצה להיעזר בקטע מן המסופר כדי להדגיש, כי בבואנו להנחיל לתלמידינו מידע ומושגים על התקופה יש לנקוט דרך של מוחשי ולברוח מן ההיגדים הכר-ללניים שאינם נתפסים ואינם מופנים במידה מספקת.

אין אתה יכול להרכיש לילד מושג ברור אלא אם כן צמוד הדבר למקום,

לאדם ולכל פרט אחר שאפשר להמחישו.
וכך כותב שמיר :

"שבע שנים עשה אליק בפלמ"ח מיום שבא לתוכו (והיה זה אספלט שטוף-שמש במעלה כביש בירשמן) עד יום שהכל חם.

שבע שנים שאין אתה יכול למצוא בהן אחיזה כלשהי אלא אם כן תיזקק לשמותיהם של מקומות ולכינוייהן של פעולות. שבע שנים שהיו תערובת לוחטה. ניתכת של מעשים דברים ומחשבות, תערובת של תוכניות אשר לא יצאו אל הפועל (ובזה עיקרון) וימי אושר כהולים אשר אין לדעת מנין וכיצד הופיעו (ובזה עיקרם). (92)

הוא לעולם לא יאמר להם לכשילך — הם לעולם לא ישאלוהו.

הם והוא גם יחד ישתקו על הדבר, ובשתיקה יהיו עוקבים אחרי כל סימן שאפשר לפרש חידתו.

ברית של שתיקה כרוכה ביניהם מעתה ועד עולם. והיה מרמזים אלה את אלה, ויודעים שמרמזים ומעמידים פני רגילות ומדכאים את ההרדה בתוככי הלב. אף פעם לא יאמרו לו אל תלך, ואף פעם לא ישאלוהו לאן, אבל מרגע שתהא הדלת נסגרת אחריי, ועד שישוב הביתה — מעתה ועד קץ — לא יהיו להם חיים ולא תהיה להם מנוחה מעתה ועד קץ — כל אימת שאתה יוצא את הבית — אף לא ליל תנומה אחד". (193) (ההדגשות שלי, ג.ב.)

על סמך הקטע שהבאתי ברצוני להדגיש שלושה דברים :

האחד — מתיחס לצד המיתודי שרמזתי בראשית דברי ; היאחזות בפרט לשם הכללת הנושא, שמות של מקומות וכינוייים של פעולות. כגון : כביש בירשמן, ליל-שרונה, פיצוץ בית-דגן, נחלת-יהודה מזה ואזור התעשייה מזה.

השני — התקופה שעוסקים בה היתה

עטירת מעשים וזה אופייני לה. לא במקרה מתאר שמיר את השנים שבהן היתה תערובת של מעשים, דברים ומחשבה בסדר זה. במסורת היהודית והתפלה נפוץ המשפט "סוף מעשה במחשבה תחלה". אך לא זה היה הסדר, כפי הנראה, בזמן המתואר. במקום מחשבה — עומדים בראש הסולם דברים ומעשים לפי הסדר המובא אצל שמיר : **מעשים דברים ומחשבה**.

הטמנת חציר, קורס חבלה, גיוס לפלמ"ח, זהירה בטנדר, ליווי שיירה.

כורח הזמן חייב עשייה, תקופה הרת-עולם שבה הנעשה קדם לנשמע. כמסופר במעמד הר-סיני.

והדבר השלישי — שאותו נדגיש כקו אופייני לתקופה — היה השלמות הרעיונית והרגשית של ההורים והבנים. אין במסופר נסיון להקל ראש בחרדה שאפפה את התברה, ההיפך נכון. אף כי ידעו שמרמזים זה את זה. אף כי ניסו לברוח מן המציאות המעיקה ע"י כריתת קשר השתיקה — לא ברחו ממנה. "אף ליל תנומה" לא היה להם, אך ידעו שאין דרך אחרת וחנקו את הכאב באלם.

ספרו של שמיר מיועד לכיתות העליונות של ביה"ס היסודי ואין לו, לדעתי, מגבלה של גיל החל מגיל חבגרות. "במו ידיו" מייצג ספרות ריאליסטית, ולא אוסיף על ספר מצויין זה אף לא משפט כדי לא לגרוע מחמת התוספת.

★

באותו זמן, כפי שציינתי, פורסם גם ספרו של מנחם תלמי "יחי האומץ". ספרו מיועד לכיתות הבינוניות היינו, לגיל המכונה גם גיל הרובינזונדה או

ההרפתקנות. יש, איפוא, בספר ליד המסר של הריאליה תוספת של נופך הרפתקני בדיוני.

הסיפור מתחיל מ"בריה" מהבית. הבריה עצמה חשאית, סודית ויש בה כמובן מן המתח ורמזים להרפתקה. שלרשה נערים שותפים לבריה ופניהם אל מקום מסתורי שבו יש סליק, ובסליק נשק.

ה"גיבורים" הם נערים בני 14, קרובים יותר לגילו של הקורא הצעיר ואוביקטים להזדהות עמם, גם מעשיהם "ילדותיים" יותר ודרכי פעולתם קרובות לתפיסת הילד.

אולם העניין שעוסקים בו רציני ומסור. כך, הסיבוך אינו רק משום שההרפתקה באופיה "דורשת" תסבוכת.

"מבטי השלושה צמודים היו אך ורק לטחנת הקמח. מפתח הצריף עד לשם היו כשבעימאות מטרים מלאי פחד ומסתורין. ואם רצה מי להגיע לשם חייב היה להכות את הכביש המוליך לרמה. לרדת לתוך הוואדי, הרחב והשטוח ולחזור ולעלות בשביל העקלקל להצר העובר ליד הטחנה וחופו הלאה לכפר הערבי צורבת".

(ההדגשות שלי, ג.ב.)
שימו נא לב לפעלים המרובים הכמסור לבים בתיאור ושמכניסים אותנו לאווירה של מתח מפאת הפחד, המסתורין, והתחושה שעומדים אנחנו בפני קשיים עוד קודם שהגיעו הילדים ליעדם. יש לחצות לרדת, לחזור ולעלות, להיחפז הלאה, המקום שאותו יש לעבור קודם רחב, שטוח, ואח"כ עקלקל וצר. בקיצור, הדך רך אינה סוגה בשושנים, כבר בראשיתה אנו נרמזים כי משהו לא שגרתי מצפה לנו. ואכן בהמשך מסתבכים הדברים יותר ויותר.

גם בספרו של תלמי באה לידי ביטוי הרגשת האחריות המשותפת למעשים של התקופה.

גם הוא מרכיש את התחושה של הבנה בין הדורות ובנימה חזקה יותר. לא זו בלבד שההורים מסכימים, יש להם גם הרגשת גאווה.

"תני לו בגדי חאקי, קרא אחריהם האב וחייך בגאווה, שיהיה כמו כולם" (ההדגשה שלי, ג.ב.)

אומר האב : בעד מעשה חסר-אחריות אתה מקבל ראשית כל מכות נאמנות, כיאות לנער חסר דעת היוצא לעשות מעשים בלתי אחראיים ; ואחר כך אתה מקבל 10 נשיקות בעד האומץ ובגלל התרמיל הגורלי שהבאת — במה להתחיל ? (63)

"אני מוותר על שניהם", השיב דורון וחייך.

מובן, לא כל מעשי הילדים שקולים הם. אין הבנה עיוורת למעשיהם של הקטנים ולא נטייה לסלחנות, רק משום שהם קשורים ל"הגנה".

במקרה שלפנינו רק באקראי הביאו הנערים אתם תרמיל שהיו בו תרשימים חשובים.

הגבורה אינה תמיד מעשה מחושב ומודע, ואפשר גם לספר כי הצביעו על כך בעלי אותות גבורה לסוגיהם.

אך דבר אחד אינו מוטל בספק. מעשה הגבורה כשלעצמו דורש אומץ ואותו הפנינו הילדים.

יש בספרו של תלמי יותר מאשר מבוא או רמז לספרים שהופיעו אחר כך הן מבחינת הנושא והן מבחינת העלילה : השבעה להגנה, פחד, בגידה, נשק וקדור שתו וכדו'.

אגב: מי שירצה להקדיש תשומת לבו גם לבעיות הלשון שבספרים יוכל להסתמך על תלמי ויוכל להביא דוגמה של רובד לשוני ספרותי, כמי שאינו צמוד לדיבור היום-יומי של הקורא לא של המבוגר ולא-כל-שכן לא של הילדים.

למשל: גופו היה מרטיט כבקדחה; לא העז להישיר מבטיו לעו דברי צביקה. הירורים ממגרא הציבור הבלתי מוכר, (70) ברגע שעמדו להסתלק, גשמע רשרוש מעבר למשעול. הם חזרו ונצמדו לכותל, הרשרוש לא חדל, אותה אימה שנשתכחה מהם חזרה ונשתכחה ברגליהם שהחלו מרטיטים (30).

אלכס, מפקד החבל, אדם בגיל שלושים, בעל שער אדמדם, ועינים ירוקות, המציצות מבעד ריסים חרוצים, שזרועותיו עשויות מקשה אחת ומטולסלות של שער סבוך ואדמוני אף הוא הצית את סיגוריתו ופתח בקול שלו, רציני ומתון. (42).

לאוצר הלשוני של ספר נודעת, כמובן, חשיבות גם אם הוא כתוב לילדים. לא בכל הספרים שעליהם נשוחח נמצא יחס דומה ללשון. לפיכך ראוי ספרו של תלמי שנראה בו מורה דרך מבחינה זאת.

אוריאל אופק המתאר את שכונתו, ובחלקו הסיפור הוא אוטוביוגרפי, מוסיף נופך משלו לתיאור הריאלי והוא: ראייה חדה של הילדים וביקורת על המבוגרים. המבוגרים מתכנסים לפעולת מחתרת, אך החלון נשאר פתוח, שומעים בחוץ את הנאמר בפנים. בעיני הילדים הדבר תמוה: "אבל מוזר, למה אין פה שמירה או כפי שקוראים לה — אבטחה?" יש פה רושם של חוסר זהירות. מיכה מזיהר את האנשים ע"י זריקת אבן החדרה. כאשר התקרבו חיילים בריטים.

המבוגרים עוברים מהר להסוואה המקובלת, היינו, הופכים לשומעים הרצאה, אך ע"י כך חולשתם מובלטת יותר. הלייט-מוטיב של סודיות בולט גם אצל אופק. "תקשיב טוב, אתה לא ראת כלום, לא יודע כלום, שום דבר, ברור?" כך אומר רוני למיכה.

הילדים ערים, רואים, מגלים, אין דבר נסתר מנגד עיניהם, אך יודעים גם את חשיבות הסוד ושומרים עליו וכך הם מגלים את הסליק בחצר של אלדמע, ומגלים את טקסט ההשבעה עד שהם עצמם הופכים להיות חלק מן המחתרת, נשבעים:

"אני נשבע להיות נאמן לעמי ולארצי, לציות למפקדי בכל עת ולנצור את סודות ההגנה. מבלי משים לחש מיכה פתאום והנה גם שפתיו שלו חוזרות אחרי המלים הנשגבות".

זוהי תחושת השגב שאופפת את הכל.

מנוחה גלבע מוסיפה גוון חדש לספרות הריאליסטית. היא מתארת את הנושא בעיני ילדה, על-סמך חווייה אישית, ואחר-כך בעיני נערה שבעצמה משתתפת ב"ההגנה". אנו למדים מסיפוריה על המאבק בבריטים ועל השתתפותם של הצעירים אשר עליהם הוטל עול כבד בבחורותם. בסיפוריה אנו לומדים על העיר חיפה, שבה הקונפליקט חריף יותר משום שגרים בעיר זו גם ערבים ושלטון הבריטים בולט בה.

גם כאן מופיע מוטיב הסודיות "אני כבר די גדולה לשמור סוד". הסביבה שבה נמצאת הילדה מגוייסת כולה למאבק — הורים ומורים שותפים לרעיון.

אסתר שטרייט-וורצל בספרה 'נערי ה'

מחותרת' פורשת יריעה רחבה של המאורעות בתקופת המאבק על עצמאותנו בטרם הוקמה המדינה.

גיבוריה נערים הפועלים ב"הגנה" ותיאור קונפליקטים ומתכונת בלשית יוצרים מוטיבציה לקריאה.

הקונפליקטים הם בין ילד להוריו, בין תלמיד למוריו, בין אסיר לשומרו, בין חבר לרעיו. מי שירצה יוכל לראות את הקונפליקט מדומה כי בסופו של דבר כולם מאוחדים, בלבם ובמעשיהם בשאיפה משותפת.

אבל מי שיחליט להזדקק ליצירה של סופרת זו, הייתי ממליץ ללכת אל ספרה **אורי**, שבו יריעה רחבה מאד של הווי במושבה שלפני קום המדינה, גלריה רחבה של טיפוסים, צעירים וזקנים: הסופרת אינה מסתפקת ב"הגנה" בלבד ומתחייסת גם לאצ"ל, הספר הוא רומן מקיף ויש בו תאור עדין של אהבות ראשונות של נער מתבגר, הספר מיועד לנוער.

בספרו של **משה בן-שאול** נמצא הרבה אלמנטים בלשיים על רקע העיר ירושלים. הוא משלב בפעולת אנשי ההגנה גם כומר וגם קולונל בריטי, אספקטים שחורגים מתחום הפעולה בתוך הסביבה היהודית. משה בן-שאול מבליט את שיתוף הילדים במחותרת. בספרו נתוודע אל הילד המשמש הסוואה למבוגרים.

"דודי לקח אותי לטיול, לא אהיה איפוא אלא הסוואה בלבד. וכי מי יחשוד באיש ההולך לתומו לטייל עם ילד קטן?"

הקונספירציה משותפת לכל המשפחה והילד בתוכה, הילד מוכנס בסוד הדברים.

"היום ילד נכונה לך הפתעה גדולה, אך משביע אני אותך באלפי השבועות: אל לך להשמיע הגה בהגיענו אל המקום אליו נגיע".

אך כפי שכבר הצבעתי תגובת הילדים שונה:

"תראה, משה, כבר אינני ילד. אני יודע שיש ארגונים מחתרתיים ואתם המבוגרים חושבים לכם שכל זה הוא סוד. כאילו אנחנו לא יודעים שאתה... כן ואחרים... כולכם עושים משהו" (סוד המלים הבודדות 66).

ברצוני להפנות תשומת לבכם להליכה המסובכת שהצבעתי עליה בהביאי קטע משל תלמי. גם משה בן-שאול מרגיש סיבוך זה כפי שמסתבר מן הקטע שלהלן:

"ירד אתנו משכונת מחנה-יהודה דרך רחוב יפו בואכה שער יפו אל העיר העתיקה ומן השער יורדים היינו אל סמטות העיר העקלקלות" (סוד המלים 58).

משה בן-שאול יתקבל על-ידי הקוראים גם בגלל ההומור הדק שבעזרתו מתאר הוא את ההווי של הילדים בירושלים שלפני קום המדינה.

לסיום פרק זה אזכיר עוד את ספרו של **יפרא חביב** "נצח האדם טנק". בניגוד לספרים הקודמים שהם סיפור אחד ארוך, ספרו של חביב הנו לקט של סיפורים קצרים שנושאים עליה בלתי ליגלית. הפלמ"ח, אבל גם גלישה למלחמת השחרור. ספרו של חביב פטריוטי מאד ומתקתק.

אזכיר את ספריו של לרמן, שבהם מתוארת אח"כ התקופה שלפני קום המדינה, בפשטות, בחן, בהומור דק ובמגמה לשמור על המציאות כפי שהיתה.

המוטיבים זהים לאלה שהזכרתי אך יש גם שילוב של סימבוליקה ואל לנו להתעלם ממומנה. לדוגמה:

"שם על הרכס ישנו צוק של סלע, ובתוך הסלע למעלה ישנה מערה, יותר גבוה כוך, ארבעתנו בקושי יכולים להיחבק פנימה. קשה לטפס על הצוק הזה.

סידרנו כעין מדרגות, הצבנו קצה בסלע, את החציבה כסינו בבוח שלא יכירו. ומקצה הצוק שלשלנו חבל כדי להיאחז בו בטפסנו אל ראשו, גם הכינונו אבנים עגולות, אבני דרדרה, שאם יתנפלו על השכונה נוכל להשליך את האבנים על התוקפים מראש הצוק, כי הצוק שולט על הרכס.

כמו "מצדה" נכנס המורה לדברי יגאל". (המורה שלנו חברה'מן. 30)

ועתה נפנה לשני ספרים שאופיים שונה. אלה **שייכים לקבוצה הבידיונית**.

הספר האחד הוא 'הסליק במעמקי המערה' של גלילה רון-פדר. הנושא: קבר צת ילדים מגלה במקרה מערה ובה סליק ובו נשק של לח"י.

יש בסיפור הרבה מתח, הרפתקה, חוכמת ילדים ותעוזה לעומת כשלון הבריטים.

אני מזכיר ספר זה, כי יש בו מוטיב שהוא אופייני להרבה סופרים מתקופה זאת — מערה.

המערה מסמלת ודאי מיסתורין ומחשבת. גם אופק נזקק למנהרה, לרמן נזקק למערה, זהו מקום אפל ונסתר מעין וקל לשוות למקום כזה פעילות מחתרתית. והרי עובדה היא שכל הסליקים היו במעמקים — יש לכן במקרה זה ייצוג טוב של התקופה.

גלילה רון-פדר יוצרת מתח גם בתפיסתה, שהיה קונפליקט בין ההורים לילדיהם. אלה האחרונים מערימים על הוריהם, משקרים — מתוך הכרה, שומרים על סוד למען מטרה נעלה. אך יש הפרזה בתיאוריה. בהתרחקות מן המציאות יש גם אי-דיוקים עובדתיים. למשל: האנגלים זממו להחזיר את המעפילים מ"יצי-אירופה" לפולין. עובדה זאת אינה נכונה. "יציאת אירופה" לא יצאה מפולין ולכן אי אפשר היה להחזירה לשם. העולים יצאו מגרמניה ואכן הוחזרה האניה ל-המבורג.

הרפתקנות מופרזת יש גם בספרו של **מרדכי נאור** "החברה הטובים חוזרים". הסיפור מותח אבל הנסיון להעמיד את תבונת הילדים העילאית לעומת הנאיביות והטפשות של האנגלים — נסיון זה מוריד מערכו הספרותי של הספר ולא מעלה.

אך מורה שיבחר בספרים מותחים כאלה ייטיב לעשות, אם יקדים וישוחח עם תלמידיו על ספרות בדיונית ואופייה כדי לא לאפשר ספיגת דמה כמציאות וכדי לעזור להם להבחין בין סוג ספרותי אחד למשנהו.

✱

אפנה תשומת לבכם לשני ספרים נוספים:

האחד — ספרה של דורית אורגד עמל-יה וגו'.

בספר היבט אחר מן המקובל ביחס לאנגלים. ג'ו הוא קצין אנגלי שבהשפעת ילדה בת 10, עמליה, נרקמים יחסים טובים בינו לבין היהודים. הספר רווי

סנטימנטליות עודפת, קונפליקטים בתחום הרגשי מרובים מדי. אך כדי לזרוק אלומת אור אחרת על התקופה שבה אנו עוסקים, אפשר להפנות את הקורא הצעיר לספר זה.

ואסיים סקירת הספרים בהפנייה אל ספרו של פנחס פרח 'כינור דוד' שבו מסופר על הגנת השכונה בית-הכרם בים בתקופה שלפני קום המדינה. בסיפור תיאור חי של האירועים כפי שנמסרים ע"י ילד. ה'אני' המספר הנו ילד אם כי ראייתו לעתים מבוגרת מדי.

פרח מקדיש חלק ניכר מסיפורו ליחסים שבין ערבים ויהודים — אספקט זה מוסיף נופך לנושאנו.

הרצאת הדברים פשוטה ושוטפת, השפה עשירה וחורגת במקצת מן המקובל. הספר מיועד לקורא הטוב מגיל ההתבגרות ומעלה.

✱

מלבד הסיפורים הבלטריסטיים יש ספרות היסטורית ענפה והיא מקור עשיר להכרת התקופה. מבחינה מיתודית הייתי אף ממליץ לבחור בקטע דוקומנטרי כלשהו, או בידיעה עתונאית, מן הימים ההם — ידיעה פשוטה ויבשה — ולהציג בעיני הילדים כיצד עיבד הסופר את העובדה היבשה לסיפור רחב יריעה.

ועוד סוג של ספרות — זו המכונה ביוגרפית, כגון: הזקן שהדליק מדורות מאת יפרח חביבי, אלון בסער אדיר כהן, לא בדרך המלך עודד בצר.

ספרים אלה יכולים לעורר עניין אצל ילדים שאוהבים סיפור על אדם ומובן

מאליו שיוצרים הזדמנות להזדהות עם גיבור ואישיות.

* *

לסיכום: יש בספרים שהזכרתי הרבה מן המשותף והם מקור מעניין לתיאור התקופה — הנושא, החומרים, המוטיבים וההווי. לעתים נגלה סטיריאוטיפים בנפשות ובגיבורים. לעתים נמצא זהות בתיאור כגון: טקסי ההשבעה, אימונים, בריחה דרך החלון בלילה.

ללא קושי נגלה אחידות בסיוס המוצג לח של סיפור-המעשה הגורם סיפוק לילדים. ייתכן כי במכוון מסיימים סופרנו בטוב לאמור: העושה מעשים, שמוניעיהם אמונה בצדקתו — סופו להצליח.

בכל הספרים שהזכרנו הנושאים לקוראים חיים מחיי המבוגרים אך הילדים נקלעו גם הם לעולם זה, השתלבו בו, והתבגרו, כפי שצויין, בטרם עת. הם גילו מודעות, אחריות, יוזמה, תושיה כושר ביצועי, דבקות, מסירות, אומץ-לב, תחושה עזה של השתייכות חברתית ועוד תכונות חיריות הכלולות במטרתנו, היום, בחינוך לערכים.

תיאורי הילדות מופיעים בעוצמה רבה, כי הכותבים עצמם מביאים אותם מי מנסינו העצמי ומי בהעלותו זכרונות ילדות עמוקים וחרותים עמוק בלב.

יש בידינו כלי טוב להרכיש לילדינו ידיעה על התקופה שללא ספק היתה הירוואית, וגם אם יאשימו אותנו בנוסטלגיה, בל גירתע. אין שום פגם ללמוד את העבר — לא-כלישכן כשהוא מפואר — ויש סיבות המניעות אותנו לחנך את ילדינו על ברכי תקופה זאת.

הנושאים את ענמם עלי שכם

ההעפלה בספרות-הילדים

מאת ד"ר אוריאל אופק

ברשותכם, מורי ורבותי, אפתח את דברי בנעימה אישית.

עוד היום זוכר אני אותו לילה רחוק — לילי קיץ ארוך לפני 32 שנה, ואני אז פלמחקניק כבן עשרים. שעות ארוכות שכבתי על גבול הצפון, בין הקיבוצים דפנה ודן, יחד עם חברי למחלקת-האבטחה, וחיינו לבואם של המעפילים הצעירים, שצריכים היו להגיע מעבר לגבול. ידענו יפה מי הם: נערים יהודים מדמשק, שאורגנו לעליה 'בלתי לגאלית', ויחד אהם — כמה בחורים משלנו, מן 'המחלקה הערבית' של הפלמח.

השעות זחלו לאיטן — והם אינם מופיעים. הכוכבים קרצו בשמי הגבול, השחר התחיל עולה לאטו — והילדים אינם... הדאגה התחילה מתגנבת ללב: מה קרה להם? והגה — כמעט עם זריחת החמה נראו הנערים מתקרבים מרחוק, והם עדיין על אדמת נכר. עוד רגע — ו... אבל באותו רגע ממש נראתה מתקרבת למקום גם יחידה מחיל-הספר המנדאטורי, שתפקידה היה למנוע את חציית הגבול על-ידי אלמנטים 'בלתי-רצויים'... מה עושים עכשיו?

בהברקה פתאומית שלח המפקד שלנו רץ אל בית-הספר הסמוך, להזעיק את התלמידים. וכעבור דקות אחדות הגיעו למקום שתי קבוצות נערים משני עברי הגבול — המעפילים הצעירים מדמשק, וילדי המשק; רגע נוסף — ואלה התערבו באלה, עד שאי-אפשר היה עוד להפריד ולהבדיל ביניהם, וכך הסתיים בשלום אותו לילה ארוך על הגבול.

שנים רבות ליוותה אותי חוויה בלתי-נשכחת זו, עד שהעליתי אותה על הכתב בספרי "כוכבים בגבול". לאושרי זכה הספר להצלחה רבה בקרב הילדים: רבים קוראים אותו במסגרת הקריאה המונחית, ויש כוחות הממחזות קטעים ממנו; והסיפוק גדול כפליים כשאני נוכח שגם היום, כעשרים שנה לאחר כתיבתו, הוא מוסיף להיקרא ולהעניק הנאה לילדים בשנה השלושים של המדינה. והאמינו לי, רבותי, שאין זה סיפוק אנוכי בלבד. שכן, ודאי תסכימו אתי שתקופת ההעפלה היא אחת התקופות ההרואיות והמופלאות ביותר בתולדות ארץ-ישראל החדשה — תקופה ספוגה יסורי גבורה ואהבת מולדת, הממחישה בצורה שאין אולי עוה ממנה את הקשר שבין עם ישראל וארצו.

דומני שלא אטעה אם אומר, שילדי השנה השלושים למדינה אינם יודעים הרבה על נושא ההעפלה; בכל אופן, הם יודעים פחות משראו היה כי יידעו. על כן ראוי לקדם בברכה כל יצירה טובה — אם בשיר, סיפור, או פרק מתוך ספר — המוקדשת לנושא זה. הרי זהו נושא מרתק מאין כמוהו, העשוי להלהיב את דמיונם של הקוראים הצעירים, האוהבים ספורי הרפתקאות. נכון, לא נכפה על הילדים קריאת חובה; לא נתן להם רשימה של ספרים על תקופת המחתרת וההעפלה ונאמר: אלה הם הספרים שאתם חייבים לקרוא; שכן כל כפייה תעורר בלב הילד רתיעה אינסטינטי-קטיבית. אבל המורה הנבון יעשה הכל, כדי להביא לידיעת תלמידיו את קיומם של הספרים הטובים — שעלילתם מרתקת, שפתם נאה והם כוללים בתוכם ערכים של אהבת מולדת, אהבת העם ואהבת האדם.

בסקירת הקצרה אנסה לבחון באיזו מידה משתקף נושא ההעפלה בספרות-הילדים שלנו. אקדים ואומר מראש, שאי-אפשר לנתק נושא זה ממכלול האירועים, שהתרחשו בשנות הארבעים בארץ ובעולם: השואה, ההתנדבות לבריגדה, המאבק בספר הלבן, המחתרות העבריות ופעולות התגמול — עד למלהמת-השחרור. והנה, דבר מוזר: למרות הנושא ההירואי, ושפע החומר התיעודי המצוי עליו — חומר המשועשוע לסופרים כי יכתבוהו בספר — לא הצלחתי למצוא אף ספר בלטרסטי אחד לילדים, שיהיה מוקדש כולו לסיפור ההעפלה הימית (על ההעפלה היבשתית אדון מאוחר יותר). לא איתרתי אף ספר אחד, שיספר לנוער באופן שלם את קורותיו של נער צעיר (או של חבורת מעפילים) — החל מן ה'בריחה' והגדודים באירופה, ההסתננות אל גמלי-היציאה, העלייה לספינת-המעפילים, ההפלגה בים, ההתחמקות מן הצי הבריטי, ההתקרבות לחופי הארץ, הירידה הלילית לחוף, קבלת-הפנים על-ידי בתורי הפלמ"ח וכן הלאה. איזה ספר מרתק ומרשים היה זה יכול להיות! מה צר שספר כזה לא נכתב, והנושא מצפה עדיין לסופר, שיהא מוכן להתמודד אתו ולהגישו לקורא הצעיר.

אבל אם אין ספר שלם לבני-הנעורים על נושא ההעפלה, מועלה הנושא — אם בקצרה ואם בהרחבה — בספרי ילדים רבים, ויש בהם פרקים טובים ורבי עניין, הנותנים מושג מה על שהתרחש באותן שנים — אם בגולה, או בלב-ים, או על חופי הארץ.

"הפורצים קדימה"

הנה קטע קצר לדוגמה:

"י — הו — דיס! ה — צי — לו!..."

נחמן הביט לצד האניה — ודמו קפא בעורקיו. לעולם, לעולם לא ישכח את אשר ראו עיניו באותו רגע: על המדרגה התחתונה של גרם-המדורגות עמד נער קטן, ידיו פרושות

לפניו ביאוש וקולו מתיפח: "הצילו! הצילו! אל תעזבוני..."

שני שוטרים תפסו בו בכוח וסחבוהו למעלה, בחזרה אל האניה...

קשה להאמין, אבל שורות אלה נכתבו בסיפור לילדים עוד לפני ארבעים ושנים שנה — לפני מאורעות תרצ"ו ולפני תחילת ההעפלה ה'רשמית'! זהו איפוא, למיטב ידיעתי, הסיפור העברי הראשון, המבשר את ראשיתה של תקופת ההעפלה. שמו — "נחמן מכניס חבר לארץ", כתב אותו אליעזר שמאלי, והוא נכלל בספרו הקלאסי "בני היורה". בסיומו של הסיפור חותר נחמן הצבר

בחצות הלילה בסירתו הקטנה אל האניה העוגנת בנמל יפו ומעביר בגניבה את המעפיל הצעיר לחוף תל-אביב. סיפור קצר ודרמטי זה חזר וגדפס שוב בקובץ "הרועה הנאמן" (עם עובד, תשל"ז), שהופיע לציון יום-הולדתו ה-75 של שמאלי, ובו לקט ייצוגי של עשרים סיפורים, שנכתבו בחמישים שנות יצירתו של הסופר.

בספר "הרועה הנאמן" הוקצה מדור מיוחד לעלייה ולהעפלה; שמו — "הפורצים קדימה", ובו ששה סיפורים, שהם ממיטב היצירות על נושא זה: יצירות שיש בהן אמת כאובה ותיאורים מפעימים ומרגשים. כבר שמוותיהם של הסיפורים מדברים בעדם: "שלא כחוק", "מתוך הנחשן-לים", "עובדיה עולה לארץ-ישראל" (על ההעפלה ברגל מתימן), והסיפור המרשים ביותר בעיני "מרד בצי", שבו מקופלת בכשרון רווי שאר-רוח כל הטרגדיה הגדולה ששמה 'הידפקות על שערי הארץ': ספינה קטנה ורעועה, מלאה פליטי שואה, עושה דרכה בלב ים, ומולה חותרת "אנית-המלחמה הגדולה והחשובה 'לורד ביקונספילד', שנצטוותה להבליט את כל לועי תותחיה הגדולים, כדי לצוד קליפות-אגוז ובהן נשים וילדים מחפשים מפלט, כשעיניהם נשואות בגעועים ובכאב לארץ-ישראל".

המלחים הבריטיים עוצרים את הספינה הקטנה, עולים עליה — ורואים:

על גבי מחצלות קרועות ושקים בלים שכבו מאות אנשים חיים, צפופים ולחוצים איש לרעהו מבלי יכולת לעבור ביניהם. בתוכם גברים ונשים, זקנים וצעירים, ילדים ותינוקות ועולל בן יומיים, שנולד בתוך הסחי והזוהמה [...] גברים אחדים התרוממו בקושי, התקרבו בברכים כושלות אל הקצינים המלבינים, הניעו ראשיהם ולחשו בקולות רועים: "חוס עלינו, סר, והביאנו לחוף-המבטחים. הביאנו אל היבשה. סר! לארץ-ישראל! לחוף היחיד שנשאר לנו בעולם..."

למרות התחנונים והדמעות נקשרה הספינה הקטנה לאנית-המלחמה ונגררה בחזרה ללב-ים. אך עם לילה ניגש אחד המלחים לירכתיים והתחיל לנתק את הכבלים. "חבריו לא התנגדו לו, אלא עזרו לו כלאחר יד", עד שהספינה נותקה ויכלה להמשיך בדרכה. זה היה המרד בצי; והנער קורא ולומד: גם בקרב האויבים יש אנשים בעלי לב.

אין ספק בעיני: כל ילד שיקרא את ששת סיפוריו של שמאלי, הכלולים במדור "הפורצים קדימה", יזכה לא רק לחוויה מרגשת, אלא גם יכיר ויבין את תקופת ההעפלה טוב יותר מאשר אילו קרא עשרה כרכי היסטוריה.

סופרת-עיתונאית בת דורו של שמאלי, שהיתה גם היא מן הראשונות שסיפרו לקוראים הצעיר-רים על תקופת ההעפלה, היא ברכה חבס. בספרה "קורות מעפיל צעיר" (עם עובד תש"ב, 1942) מתוארת פרשת-חיים אותנטית של הנער המעפיל מרדכי, שעלה לארץ במאורעות תרצ"ח, כדי לבנות את חייו מחדש. אך כשמגיעות אליו הידיעות על שואת יהודי אירופה, הוא מתנדב לבריגדה ועוזר לשיירות הפליטים להגיע אל מולדתם החדשה: "רק למענכם, הפליטים והמגורשים והתועים בדרכים אנו לחמנים —".

מעין המשך ל"קורות מעפיל צעיר" הוא ספרה התיעודי של ברכה חבס "ילדים מוצלים" (עם עובד תש"ה—1945), הכולל אוסף של סיפורים, שרשמה המחברת מפיהם של ילדים פליטי

השואה: תלאות וגדודים, תושייה ועורמה, עד ההעפלה לארץ. ברכה חבס ערכה גם את הספר התיעודי "הספינה שניצלה" (מערכות תשז, 1947) — קורות אנית-המעפילים "יציאת אירופה" (אוקסודוס).

הסיפור השלם של תקופת ההעפלה נחלק לפרקים ופרקי-משנה: הבריחה וההתארגנות באירופה, ההפלגה בים, לילות ההורדה, קרבות עם אניות-הצייד הבריטיות, השהייה במחנות עתלית וקפריסין, ההעפלה בדרך היבשה ועוד. הבה נדפדף עתה בכמה ספרי-ילדים ונוער, שהופיעו בארץ בעשרים השנים האחרונות, בהם נוכל למצוא דפים המתארים אירועים, הקשורים בפרקי ההעפלה האמורים. נעשה זאת לפי סדר ההתרחשויות — ונפתח בנתיבי ה'בריחה'.

"הספינות שבדרך"

בספרו המצויץ של עמוס בר "פורץ המחסומים" (שרברק תשל"פ, 1977), שהוא סיפור-חיוו של גיבור-ישראל זרובבל הורביץ, מצוי פרק מרגש בשם "בין גבולות, בין הרים ללא דרך". פרק זה, ששמו לקוח מתוך זמר פלמחי ששרו מלווי המעפילים, מכיל תיאור עז-עוצמה של פגישות חייל בן קיבוץ עם פליטי השואה ואירגונם להעפלה: פגישה ראשונה — עם "ילדים חיוורים, רוים, עיניהם שחורות וגדולות ועל גופם הדקיק בגדים שלא לפי מידתם", המשחקים להנאתם משחקים מקאבריים מהרדים ("אתם תעמדן ליד הקיר ואני אירה בכם", אומר ילד לחבריו): פגישה שנייה — עם נערות נואשות, שהיה צורך להחזיר לליבן את האמונה בחיים. אחר-כך באה הבשורה המעודדת: "מחר בבוקר זויים כולם לדרום-איטליה, אל אניה הממתינה בנמל, ובאניה הזאת — ישר לארץ-ישראל"; ובעקבותיה — תיאור מרתק של לילה ארוך, בו נושאים הבחורים על כתפיהם את חפצי המעפילים, ומתחמקים ממשמרות בריטיים תוך כדי זמרה חרישית: "אנו הולכים כמו מתים, / אנו נושאים חפצי פליטים...".

זהו, כאמור, תיאור אותנטי, הכתוב בסגנון בלטריסטי רב-אשראה. מעין המשך לתיאור דרכי המעפילים אל הנמל האירופי מצוי בספרו של אברהם ויינברג "גיבורי חיל כולם" (מסדה 1967). בספר זה, המכיל "סיפורים על גבורות ועל מלחמות בימים ההם ובזמן הזה", מצוי פרק בשם "בריחה והעפלה", בו מספר מוטל הפרטיון על גדודיה ותלאותיה של קבוצת יהודים צעירים ממזרח אירופה לאוסטריה, ומשם — אל הנמל האיטלקי:

אך ירדנו מהרכב צעדנו בהליכה מהירה אל החוף. מסודרים שורות שורות כחיילים נכנסנו לשטח הנמל, ואז ראינו אותה — והנה היא, הספינה, קשורה בחבלים אל הרציף, עוגנת בשלוח וכאילו רומזת לנו ומזמינה לעלות אל סיפונה. — — —

אחר-כך בא תיאור העליה לספינה ("הכל בחיפזון, אך מסודר למופת"), וההפלגה הממושכת בים הגדול, הסערה הנוראה, ההתחמקות מן האניות הבריטיות, ההתקרבות לחוף נהריה, הירידה — כל אלה מתוארים בסגנון מאופק ואמין, עד התיאור המרגש של המפגש בין הנערה המעפילה לבין הפלמחניק הצעיר, שקיבל את פניה:

... וכך נדמנו רחמים ומרי למקום אחד. ומרי נבהלה מאד, כי לא ידעה מי האיש אותו הנשק, שמה אויב וחורש מזימות. והיא עמדה לנוס על נפשה. אך הוא נטל ידה ואמר לה

בנחת: "את ילדה חמודה, לאן פניך מועדות?... כלום אינך מעפילה, הא? ואף רטובה כחתול שעלה מן הרחצה, ורועדת מקור? בואי אחרי!" — עודו מדבר, והוא הסיר אפודתו הפלמחית הכחולה והוסיף: "את חבובה, ושמך לא חשוב. הסירי חיש מעילך שלך, והלא נוסף הוא מים כמו ברז פתוח שקוטרו שנים וחצי אינש...". והוא לא המתין להסכמתה, אלא הסיר מעליה את מעילה הלח ובידים זריזות עטף אותה במעילו שלו. —

סיפור-אמת מרחק גוסף של ליל-הורדה מצוי בספרו עטור-הפרס של מגחם תלמי "בעונו רוחם" (עמיחי 1956), המכיל שבעה סיפורי מחתרת וקרבות. הסיפור השני בספר, "הספינה שפרצה", מתאר בסגנון קולח את ליל-ההורדה ההיסטורי של "חנה סנש" בחוף נהרית. תלמי נטל את שרשרת העובדות, שאירעו אותו לילה, והפך אותן לסיפור חי, רוטט, רווי איריה: כיצד גילה מטוס-סיור בריטי את הספינה, כיצד חמקה מספינות-המשחית ועלתה על שרטון, כיצד מתחו הפלמאחים חבלים מן הספינה אל החוף, ואחר-כך —

אחד אחד, לקול הקריאה, נשמטו יצורים מרעידים המשליכים יתבם על בחורים בלתי מוכרים החונים במים, כששפתותיהם ממלמלות תפילה ותחינה. מיד עם צנחם לתוך מיהכפור הסואנים, נתפסו והועברו לחבל-ההצלה. מי מהם שכוחו אפס ולא עלה בידו לקרב עצמו אל עבר החוף, נתפס שנית ונמסר מיד אל יד, עד הגיעו ליבשה המוצקה.

עם אור-הבוקר איתרו הבריטים את הספינה הריקה, התקועה על החוף השומם עם כחובת גדולה על הדופן: "הספינה חנה פנש פרצה את המצור. מעפיליה הורדו אל החוף. ספינות אחרות בדרך!" והקצין הבריטי הביט בשלט ואמר לחברו: "יש דברים שלא נוכל לעמוד נגדם. אין בכוחנו לעצור את מהלכה של ההיסטוריה."

חלקם של נערים אלמונים

אבל רק ספינות-מעפילים מעטות הצליחו, כידוע, לפרוץ את המצור ולהוריד בשלום את נוסעיהן על החוף. מרבית הספינות נלכדו על-ידי המשתתות הבריטיות ונגררו לנמל חיפה. משם הובאו המעפילים למחנה-המעצר בעתלית, אך אחרי הפריצה הנועזת של הפלמח למחנה עתלית הועברו המעפילים לקפריסין.

ספר-ילדים מרחק, המוקדש כולו לפריצה אל מחנה-המעצר ושחרור המעפילים, הוא "בריתה לילית ממחנה עתלית" (מילוא 1972) — השני בסדרה "ילדים אלמונים" מאת גלילה רון-פדר. בסדרה זו מספר אורי החיפאי בגוף ראשון את קורות החבורה שלו, תבורת "ילדים אלמונים", העוורת לתנועות המחתרת השונות בפעולותיהן. בספר האמור חודרים נערי החבורה למחנה עתלית, מערימים על השומרים ומשחררים מעפילים צעירים ערב גירושם מן הארץ.

המחברת הצעירה הצליחה להזהות בספרה את אורית הימים ההם; גם הרעיון לספר לילדינו על תקופת המאבק (תקופה הנראית כיום בעיני רבים כאגדה) מפיו ובעטו של ילד, שהיה שותף פעיל למאורעות ההם, מוצלח לכל הדעות; שכן הילדים מעדיפים תמיד לקרוא על הרפתקאות גבורה של בני גילם, והזדהותם אזי שלמה יותר. ככל ספרי "ילדים אלמונים", כתוב גם הספר על הפריצה למחנה עתלית בסגנון פשוט ודינאמי. האורית אמינה, הגיבורים הצעירים הם יצורים יומיומיים — מהם אמיצים ומהם בעלי חולשות: הם מתקוטטים, פוחדים, מקנאים ומתפייסים.

ובכל-זאת נאלץ אני לציין בצער גם אי-אלה פגמים, שהספר לוקה בהם: הילדים דוברים בלשון משובשת (למשל: "אנחנו מדברים על איך שנברר למי שייך המחסן"), וגם העובדות אינן תמיד מדויקות (למשל: המחברת מספרת שהאנגלים זממו להחזיר את המעפילים ל... פולין, דבר שלא היה ולא נברא). ואם רוצה הקורא הצעיר לדעת כיצד נראו המעפילים, הוא מוצא בספר תיאור תמוה כגון זה: "מעפילים לובשים בגדים גדולים, כולם". ואחר-כך: "המעפיל נראה לי כעבד מתקופה עתיקה, שאדונו נוהג להכותו בשוט ללא רחמים..." הייתי רוצה לשאול את המחברת הצעירה והמוכשרת, מה מוסיפים תיאורים מוגזמים כגון אלה להשכלתם של הקוראים הצעירים.

הזכרתי לעיל, שברוב המקרים נתפסו ספינות-המעפילים והבריטים השתלטו עליהן בכוח. ואם להזכיר ספר-קריאה, שבו מצוי תיאור של קרב בין מעפילים לבין חיילים אנגלים, המנסים להשתלט בכוח על ספינת העולים, אני נאלץ לפנות שוב אל ספר שלי; הפעם זהו הספר "הימאים באים" (עופר 1974), בו מספר מפקד ותיק בחיל-הים לאחיינו הצעיר על פרשיות ימיות שהיה לו חלק בהן. הפרק השני בספר זה — "הספינה פרצה את ההסגר" — מוקדש לספינת-המעפילים "כנסת ישראל"; והמספר אסף, שהיה אז איש פלי"ם צעיר שליווה את הספינה, נזכר:

זה היה הקרב הימי הראשון שלי. לעולם לא אשכח אותו. כל-כך שונה הוא היה מן הקרבות שהשתתפתי בהם...

ואמנם, איך אפשר לשכוח אותנו יום-קרב סוער ועצוב, שבו גברו חיילי צבא הוד-מלכותו, החמושים ברובים, מקלעים ופצצות-גז, על המעפילים העייפים, שניסו להדוף את המסתערים במטר של קופסאות-פה, ברגים ושאר מיני גרוטאות. שמונה פעמים ניסו האנגלים להסתער על הספינה, ושמונה פעמים נהדפו לאחור. אבל גורל הקרב היה אבוד מראש; בסופו הועלו המעפילים בכוח על ספינות-הגירוש והובאו למחנות בקפריסין.

מה היתה האוירה בארץ באותה תקופה, וכיצד הגיב היישוב העברי על מלחמת האימפריה הבריטית בצי ההעפלה? עדות מהימנה על כך מצויה בשני ספרי-ילדים שנכתבו על-ידי סופרים, שהיו נערים באותה תקופה ושילבו כעבור שנים את חוויותיהם האישיות בחוך ספריהם.

בספר הראשון — "החברה הטובים, או הקרב בשדרת הצברים" מאת מרדכי נאור (מערכות 1970) — אנו פוגשים בשלושה נערים, החיים במושבה קטנה בדרום ארץ-ישראל המנדטורית. בוקר אחד מוקפת המושבה על-ידי גודד כלניות, והתושבים מובאים למכלאות לצורך מיסדר-זיהוי. סיבת העוצר — ספינת-המעפילים שהגיעה אותו לילה לחוף הסמוך והעברת חלק מן המעפילים למושבה. פתאום מוצאים שלושת נערינו השובבים את עצמם במכלאת התיל, הם מובלים אל מחנה עתלית — עד הסוף הטוב... מעלתו הגדולה של הספר היא המזיגה הנבונה של עובדות היסטוריות, אורית אותנטית עם רסיסי הומור צברי פשוט וחסר-זימרות. אחד המעמדים המשע-שעים (ועם זאת — האמינים) הוא המפגש בין השלישייה השובבה לבין הקצין הבריטי החוקר: השלושה, שביקשו להתל באנגלים, הרטיבו עצמם במי ברו לפני שהובאו למכלאה, כאילו היו מעפילים שטבלו בים. ואז התנהלה שם שיחה זו:

"אתם מהמושבה?" שאל הקצין.
עמדנו בראשים מושפלים ושתקנו. רק ירמי אמר: "לא להבין טוף עברית..."
בקושי התאפקנו מצחוק. אבל נתנאל כחן אמר:

"מייגר, הם מותחים אותך. אלה ילדים מהמושבה. אני יכול להביא ל כאן את הוריהם.
הם סתם פרחחים שעושים תמיד צרות ומעוררים מהומות..."

אבל הקצין הבריטי דחה את טענתו של המבוגר, ציווה להעלות את הנערים על המשאית — ולהביאם יחד עם כל המעפילים למחנה המעצר...

דומה מאד באוירתו ל"חברה הטובים" הוא ספרו של עמוס לוין "כלניות באו לשכונה" (מזרחי תשל"ח); גם כאן מתוארת הרפתקה של נערים במושבה הסמוכה לחוף; הם עדים לבואה של ספינת-מעפילים אל החוף, מסייעים לירידת האנשים מן הספינה ולחלוקתם בין בתי המושבה; עד שהצבא הבריטי מקיף את היישוב, וה'כלניות' סורקות את הבתים כדי למצוא עולים בלתי-לגליים. הספר, המעוגן בחוויותיו האישיות של הסופר, כתוב בכשרון ניכר, הוא רווי אווירת אמת, שתעניק לקוראים הצעירים הנאה שלושה במידע וערכים.

אבל צברים התגלגלו לא רק אל מחנה-המעצר בעתלית, אלא גם אל מחנות המעפילים בקפריסין. שני ספרים טובים ורבי-עניין הוקדשו לנושא זה, ושניהם דומים זה לזה במבנה ובתוכן. האחד הוא "קולומבוס מגלה קפריסין" (הקיבוץ המאוחד 1950), מאת רפאל כוכבי, מתוך איש קיבוץ דורות, המספר על גער בן קיבוץ, שהתגלגל למחנה מעפילים באי השכן; והאחר — "גדעון נוסע לקפריסין" (ציוני 1960), מאת הסופר-העסקן ישראל לוינסקי, המספר על הרפתקה של צבר תל-אביבי נבון ואמיץ, שחדר אל מחנה-המעפילים ונפגש עם בן-משפחתו. כמעט כפי שסיפר נתן אלתרמן ב"טור השביעי" המבריק שלו "קומוזין בקפריסין":

נִסְתַּיְמֵי הַמַּיִן, הַנְּרוּשׁ, הַחֶפּוּשׁ / וַיִּוְשְׁבִים תַּחַת שְׁמֵי פִּמְגוּסְטָה

עַיִן גִּינְיָ מִמְסַחָה, וְדָנִי גִּמּוּס / וְאַפְרִימָקָה-פְּרוּבֵי - קְפוּסְטָה...

המעפילים מן המדבר

עד כאן — על ספרים המוקדשים להעפלה הימית. אבל כבר בראשית דברי הזכרתי את ההעפלה בדרך היבשה, שגם אני זכיתי ליטול בה חלק ולספר עליה בספרי "כוכבים בגבול". היתה זו תנועה עלומה, רבת סכנות וגבורה, שילדינו יודעים עליה עוד פחות מאשר על ההעפלה בדרך הים. על כן ראויות לברכה שתי הסופרות, שחיברו שני ספרי-נוער משובחים, המתארים פרשיות אמיתיות, הקשורות בהעפלה זו. הספר האחד הוא סיפורה האוטוביוגרפי המרגש של בתיה כוכב, "גלימתו של עבדול-קאדר" (מסדה 1968) — פרשת נדודיה של משפחה יהודית, שיצאה מגיטו איספהן (פרס), חצתה את המדבר הגדול יחד עם מורה-הדרך אציל-הנפש עבדול-קאדר, עד שהגיעה לירושלים. הספר רצוף תיאורים מרתקים ומרגשים רבים, ואין פלא שהוא זכה בפרס עליית-הנוער. לאחר שקיבלה את הפרס אמרה הסופרת: "אין לי ספק, שהסיפור עלה יפה בזכות כנותם של הדברים, פשטותם הרבה, ללא תוספות דמיוניות מיותרות. כל אשר כתבתי ותיארתי יצא מלבי".

ודברים שיוצאים מן הלב — נכנסים ללב.

סיפור-העפלה יבשתי אחר, הדומה בתוכנו ובמבנהו לקודם, הוא "הבריחה" מאת אסתר שטרייט וורצל (מסדה 1972). גם זהו סיפור בריחתה האמיתית של משפחה יהודית מגיטו בבירה ערבית, כפי שסיפרה גערה צעירה למורה הסופרת. ואף הוא חושף לפני הקורא הצעיר פרשה עלומה, הקשורה בנתיב-העליה של יהודים מארצות ערב: קשרים עם מבריחי גבול, הסתתרות במערות,

מאבקים עם שודדים, חציית גבולות, יחסי יהודים וערבים — עד לצעדים הראשונים במולדת. שני הספרים המרתקים וקראים כהרפתקאות דמיוניות, אך אין ספק, לדעתי, שהתרשמותם של הקוראים הצעירים תהיה עזה פי כמה אם יהיו מודעים לעובדה, שאלה הם סיפורי אמת, על אירועים שהתרחשו במציאות.

עד כה דיברתי על ספרי קריאה מומלצים, הדנים בנושא ההעפלה; אך כמה מכם יפתעו אולי לשמוע, שיש גם ספרים פפוליים, הדנים בנושא הירואי זה. אני מרגיש חובה לעצמי לציין עובדה זו, ובשל קוצר הזמן אזכיר רק סידרה אחת השייכת לנושא ההרצאה, סידרה פופולארית ביותר בקרב הקוראים הצעירים. כוונתי לסידרת "הימאים" (מזרחי 1960 ואילך) מאת הסופר הפורה, החותם בשם-העט 'אבנר כרמלי'. גיבורי סידרה זו הם אנשי מחתרת ההעפלה, שאינם רק מביאים עולים, אלא גם לוחמים בצי הבריטי, בבולשת האנגלית, בערבים, וגם במלשינים ובבוגדים — וכל מעלליהם מתוארים בתריסר ספרי הסידרה, בעלי השמות הסטראוטיפיים: "הימאים במבצע אומץ", "הימאים במבצע חץ", "במבצע תחבולה", "במבצע סנונית", "במבצע איילה" וכן הלאה.

כל הספרים הללו מושגתים על מתח מופרז, אלימות לשמה, כתיבה מרושלת וסגנון צעקני ודל. העלילות הפשטניות מצוצות מן האצבע, חסרות אמינות וגדושות עובדות מסולפות. מבצע "סנונית", למשל, נערך משום מה בשנת 1935 דווקא, כשהצי הבריטי טרם הטיל מצור על חופי הארץ; אבל בספר זה פותחת אניית-קרב אנגלית באש-תותחים על ספינת-מעפילים (דבר שלא התרחש מעולם!). והימאים נעורים במסיכות-צלילה בעלות סנפירים ומיכלי חמצן (שהומצאו רק כעבור 15 שנה). הסידרה כולה נעדרת ערכים כלשהם, מלבד האדרת אומץ-הלב; והסכנות אינן מהוייבות המציאות, כל הגיבורים הם דמויות של שחור-אר-לבן; הנצחון מושג בדרך כלל בצורה 'חלקה'; השפה חסרת ליטוש, אבל גדושה תיאורי אלימות קיצוניים, כגון אלה המופיעים בפרק "במרתף העיגויים". הפרק פותח במשפט: — "שבע סיכות כבר נתקעו מתחת לציפורניו של גלבו" — ואחריו בא תיאור מפורט של עיגויים מזוועים שעבר איש-המחתרת הצעיר תחת ידיהם של החוקרים האנגלים הסאדיסטים, תיאור שגם הקורא המבוגר ייתקף צמרמורת בעת קריאתם.

טוב יעשו, איפוא, המורים, אם ינסו לפקוח את עיני הקוראים הצעירים, למען יראו את השלילה הגודשת ספרי-מתח אלה, שהם כה להוטים אחריהם.

מבחר ספרים תיעודיים

הרצאתי זו הוקדשה, כאמור לספרות-הילדים היפה, הדנה בנושא ההעפלה. ברור שקשה להזכיר במסגרת השעה הקצרה את כל הספרים שראוי להזכירם, וברור שהדים מתקופה רבת-הוד זו אפשר למצוא בספרים רבים נוספים; למשל — "שני רעים יצאו לדרך" מאת ימימה טשרנוביץ-אביר (טברסקי 1950), על נדודיהם של 'צבר' וחברו הפליט בחיפושיהם אחרי אחות אבודה; "הפרשים מסתערים" מאת יהואש ביבר (מסדה 1965) — על חלקו של חיל-הספר בהעפלה היבשית; "הזקן שהדליק מדורות" (ספרית-פועלים 1972) מאת יפרח חביב — ביוגרפיה בלטרסטיית של יצחק שדה, ועוד.

אבל ההרצאה לא תהיה שלמה אם לא אזכיר בקצרה גם את הספרות התיעודית העשירה המוקדשת להעפלה. ספרים אלה לא נכתבו, כמוכח, לילדים, אבל אין ספק שיש ביניהם גם כאלה,

שאפשר להמליץ עליהם בלב שלם לתלמידי חטיבת הביניים. כמה מהם — בעיקר ספריהם של שליחי ההעפלה עצמם, המושתתים על חוויות אישיות, מרתקים יותר מכל ספרי-הרפתקה בלטרסטי. כאלה הם, למשל, שני ספריו של ירוחם כהן, "לאור-היום ובמהשך" ו"איך בסוריה צעד הפלמ"ח" (הקיבוץ המאוחד 1972), המספרים על מעלליה של המחלקה הערבית של הפלמ"ח בתקופת ההעפלה היבשתית מסוריה והלבנון; או ספרו של איש ה'מוסד' מאיר מרדור "שליחות עלומה" (מערכות 1957), המגלה פרשיות מרתקות משליחותו בשירות הרכש וההעפלה. ספר עזרושם אחר הוא "נתיבים בעלמים" (עם עובד 1952) מאת השליח יאגי אבידוב איש נהלל, המספר על חלקו בפרשיות העפלה רבות-סכנה מסוריה ועירק, יוון וצפון-אפריקה.

ראויים לציון גם שני ספריהם המרתקים של עיתונאים, שגלוו אל המעפילים בדרכי אירופה ובנתיבי הים, והם מתארים בסגנון חי וישיר את שראו עיניהם ועברו בעצמם. האחד הוא "בדרך המחתרת לארץ-ישראל" מאת איזידור פ. סטון (מערכות 1947), שהפליג לחופי הארץ עם הספינה "ביריה"; והאחר הוא ספרם של האחים ג'ון ודויד קמחי "דרכי סתר" (הוצאת ג'רוסלם פוסט, 1955), המתאר בסגנון דרמאטי חי "נדידת עם בניגוד לחוק". על הגבול שבין בלטרסטיקה לבין יצירה עיתונאית מצוי ספרו רבי-העניין של שבתי טבת "גדעונים" (מערכות 1969), המוקדש לאלהוטאים שפעלו בשורות מוסד ההעפלה. המחבר ריכז בכפיפה אחת שרשרת אירועים שונים ושיבצם בכשרון בתוך מסגרת עלילתית אחידה, בהעניקו לדמויות האמיתיות שמות בדויים.

אבל דומנ"כי הספר התיעודי המרשים ביותר על ההעפלה הוא "הספינה אולואה" (עם עובד 1968). זהו סיפורה האפופיאי של ספינת המעפילים "היים ארלוורוב", שנכתב בידי מפקדה המכונה ארתור, המוכר לנו יותר בשמו האמיתי — לובה אליאב. לפנינו סיפור-אמת כובש ומרתק, שיש בו גם מסממני רומן-ריגול, גם פרקי אהבה וגם האודיסיאה של תקופת ההעפלה. הספר נכתב בכשרון רב-אשראה, יש בו הכרה עמוקה בשליחות, דבקות במשימה ואתבה עזה הן לפקודים והן למעפילים. לצד הדפים עוצרי הנשימה יש בו גם מעמדים לא מעטים שהם רוויי הומור; וכמו שכתב המחבר, משתקפת בספר בבואת בני דורו בשעותיהם היפות ביותר.

תמה ההרצאה ולא נשלמה. אני בטוח שכולנו מודעים לחשיבות, שילדינו יכירו טוב יותר את תקופת ההעפלה, בה הומחש הקשר העז של עם ישראל לארצו. ואין דרך טובה יותר להכיר תקופה זו מקריאת הסיפורים המאירים את צי ההעפלה באורו הנכון; כדבריו של נתן אלתרמן בשירו הידוע, שנכתב לאתר ליל-ההורדה:

אֶת עֲמֵל פְּחוּרֵינוּ סוּד־לֵיל יַעֲטוּף
אֶךְ עָלָיו נִבְרַךְ כְּעַל לָחֶם —
הֵן רְאִיתָ פִּיצָד מִסְפִּינֹת אֶל הַחוּף
הֵם נוֹשָׂאִים אֶת עַמָּם עָלֵי שֶׁכֶם. — —
אִז לָךְ נִסְפֵר פִּי פְתוּחִים הַשְּׁעָרִים.
כְּבָר מִזְמַן נִפְתְּחוּ, חַי שְׁמַיִם;
וּפְתָחָה אוֹתָם זוֹ תְּבוּרַת הַנְּעָרִים
שְׁעֲמָדָה אוֹתוֹ לִילָה בַּמַּיִם.

מבחר מוטיבים הקשורים בהקמת המדינה בשירה לגיל הרך והבינוני

מאת לאה חובב

ובעיות לאומיות אינן מעסיקות אותנו. רק בגיל הבינוני, מכן 8—9, מתחיל הילד להבין בעיות כלליות שאינן נוגעות אליו אישית. לכן שירה שנושאה "לאר-מייס" אינה באה לבטא את רגשותיו ומחשבותיו של הילד בדרך כלל, ובפרט לא את הילד הרך.

ב. השירה "הלאומית" היא גם "חינוך-כית", והיסוד הדידאקטי מסכן את קיר-מה האמנותי. כאשר השיר נכתב מפני "שצריך לחנך" את הילדים או ללמד אותם מושגים או ידיעות (במקרה זה ידיעות היסטוריות), נפגמת השירה, ה-יסוד הדידאקטי שולט בה וחסרה בה חוויית אמת. כך קרה בעיקר לשירים לגיל הרך (גן, כיתות א'—ב'), כשרצו ללמד את הילדים מהו דגל ישראל, או מהי גאולת ישראל (דוגמאות להלן).

ג. היסוד הסיפורי קרוב יותר לילד הרך. בשירה ניתן מבע קצר ומרוכז, ול-רוב היא לירית. לכן נכתבו יותר סיפורים על מוטיבים אלו מאשר שירים.

ד. סיבה נוספת למיעוט השירים לילדים על נושאי מלחמה, נשק ומאבק — שהם

לעולם מלווה הספרות בכללותה את המ-ציאות. יש שהיא מעין אספקלריה שלה. מאורעות שונים משתקפים בשיר, בסיפור או בדרמה. ככל שהמאורע משאיר רושם עז יותר על העם או על היחיד, יהיה רישומו ניכר בספרות הנכתבת בליצירת-תיחם של יוצרים בני התקופה ובני אותה אומה.

המאורעות, שעברו על בני עמנו מאז עלו הבילויים לארץ ועד קום המדינה, מסעירים ביותר, ורישומם בספרות הת-קופה ניכר. עיקר ביטויים ניתן בספרות למבוגרים, כי ספרות-הילדים פיגרה הר-בה אחרי אחותה. ואף על פי שנכתבו בעברית יצירות ראשונות לילדים בסוף המאה הי"ט, הרי התנופה לכתיבה הח-לה רק בשנות השלושים בארץ.

כשנבוא לבדוק את שירת הילדים לגיל הרך והבינוני על מוטיבים הקשורים בהקמת המדינה, נמצא, שרק שירים מעטים מביעים את הנושא הבעה אמנר-נית. מה הן הסיבות לכך? כמה טעמים לדבר.

א. נושא זה הנו "לאומי". ככל שהילד קטן יותר, התעניינותו בזולת קטנה יותר,

חלק מן המוטיבים הקשורים להקמת המדינה — נובעת מתוך **הסתיונות אידי-אולוגית**, הסתיונות מחינוך הנוער דרך הספרות למיליטאריזם. ביטוי לגישה זו נתן המשורר זאב בדיון סופרים ומחנך כים: "אנו מחזיקים בנשק עד 'לא ישא גוי אל גוי הרב'. אני כותב שירים לא על הצבא. הנשק הוא זמני". לגישה זו הצטרפו משוררי ילדים נוספים.

מה הם השירים האמנותיים המתאימים לילד ועוסקים בנושאי טרום מדינה והקמת המדינה? ומה הם היסודות ב"שיר הלאומי" העושים אותו בכל זאת לשיר ילדים?

בשירה אמנותית לילד נחפש בראש ובראשונה ביטוי אמת לנפשו של הילד. הילד תופש את המציאות לא בשכלו בלבד, אלא דרך **דמיונו** ומשחקיו, דמיון המבוסס על המציאות הידועה לו. אם קשה לו להגשים את שאיפותיו — או שאיפות עזרה לעמו — באופן ממש, בא הדמיון לעזרתו, והשאיפות מתגשמות. אמת פסיכולוגית זו באה לידי ביטוי ברבים מן השירים שמביעים מוטיבים שונים הקשורים בהקמת המדינה, כמו שנראה להלן.

תופעה נוספת בנפש הילד, היא, **הרצון להיות גיבור**, הרצון לחקות את המבוגר ומעשיו, ולהזהות עם דמויות נערצות כגון: שומר, רב חובל, חייל גיבור. הרצון לבוא לעזרת הנתונים בצרה ולהצילם, אופייני אף הוא לילד בן ה-9 ומעלה.

1. הדיון עסק בבעיית הספרות לילדים, התקיים בתל-אביב בכסלו תשי"ז. נדפס בחינוך ותרבות, 9-8, אדר א' תשי"ז, פברואר 1957.

דמויות אלו חוזרות ועולות בשירים בעיקר לגיל הבינוני. המלחמה, כנושא מרכזי הקשור במאבקנו להקמת המדינה, היא גורם לתופעות שונות בהתנהגות הילדים: **הפחד מפני יריות ופצצות או הפגישה עם המוות** שאינו מובן לילד ומערער בו את בטחונו ושלמותו.

בשירה ניתן ביטוי לכך, וככל שהחוייה אמיתית יותר, יהיה הביטוי אמנותי יותר.

כנגד זה, נמצא מעט מאד שירים אמנותיים על נושאי הקמת המדינה לגיל הרך. הילד הקטן מתקשה להבין מושגים מופשטים, כגון: היות "פליטי" בארץ אחרת, והאגוצנטריות המאפיינת אותו מכתובה גם את הנושאים המביעים את נפשו הרכה.

מה הם **המוטיבים** הקשורים בהקמת המדינה?

במושג זה יש לכלול, לדעתי, הן את הקשור לטרום-המדינה והן את שמחת הקמתה; הן את החזון, דרך המאבק להגשמתו, והן את ההגשמה. מכאן, שיש להתחיל בגעגועים על ציון וירושלים, עלייה והעפלה, בניין היישוב, שמירה עברית והגנה בימי פרעות ומאורעות, מלחמת השחרור ושמחת קום המדינה, על סמליה — הדגל, המנורה וחג העצמאות. אין כוונה להביא כאן את כל מה שנכתב בנדון, אלא לשרטט מגמה כללית וחתך מדגים של מספר מוטיבים.

1. געגועים על ציון

מטבע הדברים בא מוטיב זה לידי ביטוי בשירה. הראשון שכתב שירי ציון לילדים היה אהרון ליבושיצקי (1874—1942),

בחוברות בשם "למען אחי הקטנים": "שיר ערש" שלו, הפותח במלים: "שכב הרדם בן לי יקיר" הפך לזמר עם והולחן, ואימהות רבות הרדימו בו את ילדיהן. ברם, לא אבוא לסקור כאן את רציפותו של מוטיב זה בשירה. אתרכו בספרות הילדים הקרובה להקמת המדינה בלבד, ובמה שנכתב בארץ.

שירו של ביאליק "**מאתורי השער**" נדפס הן בספר שיריו לילדים והן בכל כתביו למבוגרים. מכאן, שביאליק עצמו ראה בו יצירה המבטאה גם את הילד וגם את המבוגר. ניתוח השיר מעמיד אותנו על יסודותיו המאפיינים את השיר לילד: הדמיון, הפנייה הישירה אל החי והדר, מס, והמחשת המושגים המופשטים.

בשיר מתוארת עלייה פלאית לארץ, בעזרת **היונה**, המבטאה בכך את ההגעה עם על הכניסה לארץ (היונה — מוטיב חוזר בשירת הגעגועים):

בת יונים הומיה / בת יונים בהירה
נתחני בים / על כנפי הסירה
ותוליכני / לארץ ההבירה

הפנייה הישירה של הילד אל הגלים והדגים היא ביטוי לאנימציה האפיינית לו:

הוי, אמרו הנלים, / הדגים במצולה,
איך אבוא בשערי / ארץ הסגולה

2. ראה: אוריאל אופק, "שירים ראשונים לילדי ישראל", ספרות ילדים ונוער י"ג, אלול תשל"א, עמ' 16—18.
3. ח. נ. ביאליק, מאחורי השער, שירים ופזמונות לילדים עמ' פ"ט, כל שירי ח. נ. ביאליק עמ' שי"ז.

את אפס היכולת להיכנס לארץ (השיר נכתב ב-1927) מבטא ביאליק בציריות מומחשת ומובנת לילד:

ומפתחי שבור / והדלת נעולה?

מוטיב השער הנעול והמפתח, חוזר ונשנה ביצירות רבות.

אף הסיום האלגי של השיר מתאים לתפישתו של הילד הקרוב לבעלי חיים, ורואה אותם שותפים למעשיו:

אין קול ואין עונה / ויונה עם נער
עדין מתדפקים / על דלת השער.

מרים ילך-שטקליס בשירה "גם לי יש כנפים" ("בחלומי", עמ' 15) משתמשת אף היא במוטיב **היונה**, ואף בשירה פונה הילד אל היונה ומבקש את עזרתה:

שאיני עמך, יונתי מהירה,
שאיני עמך אל ארצי — בהירה

הפתרון בשיר זה הוא דמיוני:

ואם לא תשאיני, יונה יהירה...
אעוף בעצמי אלי ארץ הנבי, גם לי יש כנפים, כנפי לְכָבִי.

הילד המדבר מרגיש עצמו עצמאי, אף על פי שאינו מכיר את מגבלותיו.

בשירה "גשר של ניר" ("בחלומי", 52—53) נותנת מרים ילך-שטקליס ביטוי **לעלייה ניסית** — דמיונית: יהודים עולים

4. את הגעגועים על ארץ-ישראל ביטאה מרים ילן בהרחבה בשני סיפורים לילדים: "בית המקדש" ("בחלומי", עמ' 99—98), ו"הפרחים שבארץ-ישראל" ("בחלומי", עמ' 99—106).

לירושלים על פני גשר של נייר ועוברים בשלום, ואילו על פני גשר של פלדה עוברים הרשעים ונופלים לתהום עם הגר שר הנשבר. מוסר השכל זה קרוב לילד, הסוף הטוב לטובים והאבדן — לרשעים. מוטיב זה בא מן הפלוקלור, והמשורר ררת שילבה אותו בשיר ילדים תמים.⁵

2. עלייה — הבאת פליטים והעפלה

נושא ההעפלה לארץ העסיק את הילדים בארץ באותה תקופה של טרום מדינה, ודיבר אל לב בני ה-8—11. נסיונם "לע-זור" למבוגרים מתוך הזדהות עם הצורך לפתור את הבעיה, בא לידי ביטוי בשיר רים ובסיפורים. ביטוי אמנותי נתנה לכך מרים ילך-שטקליס בשיר "תפלה" ("ב-חלומי", 19—22). הבקשה להיות "גי-בור", אפיינית היא לילד. דני, גיבור השיר, מביע את שאיפותיו האישיות, והן משתלבות בשאיפתו הלאומית, להעלות עולים לארץ ישראל.⁶

את תמימותו רואים אנו הן בבקשה מה':

עֲשֵׂנִי, ה' עֲשֵׂנִי בֶן - לֵיל
עֲשֵׂנִי גִבּוֹר - חֵיל⁷

והן באמצעי בו הוא אומר להביא את המילים: האווירון אותו יבנה יהיה בו סולם

לֹא סֶתֶם סֶלֶם
כִּי אִם אֶרְוֶךְ - אֶרְוֶךְ - אֶרְוֶךְ
מִן הַשָּׁמַיִם שְׁרוּךְ,
מִתְפַּתֵּל וּמִתְפַּתֵּל....

אף ידיעותיו הגיאוגרפיות אופייניות הן לילד: הוא מונה כאחד ארצות ויבשות מבלי להבדיל, ומוסיף בתמימותו:

וּבְעוֹד אֶרֶץ אֶחָת
שִׁכְחֵתִי מֶה שָׁמָּה...

כביכול רק אחת החסיר במנותו ארבע ארצות... סיום השיר, המראה את הק-שר הישיר והבלתי אמצעי של הילד לה' מבליט עוד יותר את תפישת הילד המ-טפס על הגג כדי להתקרב לה':

וְאֵנִי מִבְּקֶשׁ כָּל-כֶּף / אֲנִי דָּנִי,
בִּירוּשָׁלַיִם, עַל הַגֶּג / בְּבִקְשָׁה אֶל תְּשֻׁכָּה....

הויתור על כל מנתות יום ההולדת שבראשית השיר, מדגיש את הזדהותו של דני עם צרכי הלאום. שיר זה מתאים לגיל הבינוני, ומבטא את נפש הילד לאמיתה.

אף בשיר "האניה" ("בחלומי", 36—39), שעיקרו התנגשות בין האם לבין בנה, מעלה מרים ילך-שטקליס את נושא ההעפלה. אף כאן מרגיש דני את הצורך להביא עולים לארץ, ותוך כדי משחקו הוא מדמיון את השייט בים סוער כש-האויב מתקרב, והוא רב חובל המוביל אותם לחוף ארץ-ישראל. אף על פי שנו-שא ההעפלה אינו עיקרו ש להשיר, מוב-

5. ראה א' דרויאנוב, ספר הבדיחה והחידות, כרך שלישי מס' 2171.

6. שילוב זה של בעיה אישית עם בעיה לאומית בא לידי ביטוי אמנותי גם בסיפור של המ-שוררת "שערי הארץ" ("בחלומי", עמ' 107—115). אף שם מביא דני הגינני יהודים לארץ-ישראל, עושה מעשי-גבורה רבים, וכאבו על היותו גינני חולף עקב הסיפוק מפתחתו את שערי הארץ.

נת לנו ההתנגשות בין הילד למבוגר על רקע הזדהותו העמוקה של הילד עם תפקידו כרב-חובל, דבר שאינו ידוע לאם.

וְלֹא יִדְעָה כִּי אֵינִי דָּנִי
כִּי אִם רַב - חוֹבֵל אֲנִי!

השיר אינו בא ללמדנו דבר על נושא ההעפלה. אלא לתת את נפש הילד על כל נפתוליה.

בשירו של חנן שדמי "פלא גל" (כ"ה למדינת ישראל: מקראה לכיתות ב-ג עמ' 46) משתלבים כמה מוטיבים: הן הבאת העולים על ידי הילד, רב החובל, והן המחשת השערים והמפתחות, שמ-צאנו בשירו של ביאליק "מאחורי הש-ערי", אלא שכאן השערים הם שערי גלות. אף הרצון להיות גדול מופיע כאן, וממהווה אמצעי להשגת המטרה:

פְּלֵא גַל, פְּלֵא גַל / אֶת - סוּדֵי לֶךְ אֲגַל
כִּי אֲגַדֵּל אֶהְיֶה בַּחוּר / כֵּל שְׂבִילֶיךָ תוֹר אֶחָד...
וְאוּלָּם אֶבִּיא בָּיָם / אִי מִשָּׁם, אִי מִשָּׁם
וְכַתוּם מִבְּצַע הַפְּדוּת / חֵישׁ אֲנַעַל שְׁעָרֵי גְלוּת
מִפְּתַחַת אֶרְוֶךְ לַיָּם / אִישׁ לֹא יִמְצָאָם עוֹד שָׁם
פְּלֵא גַל, פְּלֵא גַל / אֶת סוּדֵי לֶךְ אֲגַל!
עוֹד הוּא סוּד לְרַב חוֹבֵל / שֶׁל הַצֵּי בְּיִשְׂרָאֵל...

שיר המבטא את הילד הפליט השואף להגיע לארץ — ולא הילד בארץ הרוצה להביא פליטים — הוא שירה של מרים

7. ניתוח מפורט של שיר זה ראה: לאה חובב; ניתוח השיר "האניה" למרים ילך-שטקליס, "בשדה חמד", שנה י"ח חוברת ה' שבת תשל"ה. ובגליונות למורה חוברת ז' ההסתדרות הציר-נית העולמית, המחלקה לחינוך ותרבות בגלה.

ילך-שטקליס "בא בחור מאי שם" ("בחלור-מי", 17—18). בשיר זה נרמזת השואה בין השיטין, אך עיקרו עלייה לארץ. שוב חוזרים מוטיבים כגון: כנפים, כאמצעי לעלייה, והשערים הנעולים, אף כאן, בבי-טוי תמים של ילד, שמושגים מופשטים כגון "שערים נעולים" עדיין לא נהירים לו:

הִי בַּחוּר, הִי עֲשֵׂה לִי כְּנָפַיִם,
וְאֶעֱוֹף אֶל אֶפְסָא, אֶל שָׁם -
אֲנִינֹת יֵשׁ רְעוּת עַל הַתַּיִם,
וְעוֹלָיִם תְּהִלִּים אֶת הַיָּם.

"שיר המעפילים" של יצחק שנהר הוא דוגמא לשיר לגיל הבינוני והגבוה. לא דמיונו של הילד בא לידי ביטוי בשיר, אלא געגועי המשורר ודיבורו הוא אל המולדת:

בְּהִשָּׂאֵי סִפְיָה גּוֹשְׁשֵׁת,
לֵיל שְׁחוּר, הַיָּם זָעַף
הוּי, שְׁמַעִי, אֲדַמַּת מוֹרְשֵׁת,
שֶׁב אֲלֶיךָ בֶן עֵינִי!

ביטויים כגון "גוששת", "אדמת מור-שת" ובסיום "כה לחי!" הם ביטויים קשים לילד ואינם מאוצר לשונו. אף הסיום של השיר "ובאזנם היא סוד לוחשת", שלכאורה מדבר אל לב הילד האוהב להיות שותף לסודות, אין לו המשך מתאים, כי הסוד הוא "כה לחי! כה לחי!" — בטויים שאינם אומרים מאומה לילד.⁸

8. אזכיר כאן לדוגמה מספר שירים, מבלי לפרט אותם, סביב שני מוטיבים, האחד, בנין הארץ:

3. **מלחמת השחרור — מלחמה ומוות**
הפגישה של ילד עם המלחמה מולידה מחד גיסא **הערצה כלפי החיילים הגיבורים**, רצון להידמות להם ולעשות מעשי גבורה כמותם, ומאידך גיסא, מתעורר בילד הפחד, אי **הבנת המוות** ואי השלמה אתו. לשני האספקטים יש ביטוי בשירי הילדים. אביא מספר דוגמאות.

בשיר **"כרטיס גיוס" למרים ילן-שט-קליס** ("בחלומי", 29—33) רואים אנו שני ילדי ירושלים, הלומדים בכיתות א' המחקים את המבוגרים ודורשים כרטיס גיוס מהמבוגר, בזמן מלחמת השחרור. השיר כתוב באמנות ובהבנה פסיכולוגית לכנפ השיר. לא מיד אנו יודעים מי הם "שני הבחורים" ורק כאשר מתקשים הם בפתרון החשבון "שלשים ועוד ששים — כמה?" מתגלה המציאות... אף את עניין הסוד, האהוב על הילדים, מבינה המשורר

ל גולדברג, נמל תל-אביב, דבר-לילדים, כרך ב', חוב' 9, ה' כסלו תרצ"א. שיר התעופה, בתוך: נשירה רעים, ליקט מ. ברוזנפט, הוצ' עבר, תש"ד. אנדה עמיר, נקודה חדשה, אין זו אנדה, הוצ' עמיחי: ערך ר. ספורטה, עמ' 154. והאחר, **שמירה**: נתן אלתרמן, אנשי עליה שניה, ספר התיבה המזמרת, עמ' 56—61; נתן אלתרמן, באה מנוחה ליגע, אין זו אנדה, עמ' 151; זאב, שומר הגליל. פרחי בר עמ' 109; נתן יונתן, מכונית השריונים, אל הנירים האפורים, עמ' 20; ל. גולדברג, שומר הכפר, נשמור על ארצנו, תש"ד; א. ברוידס, עלי גבעה, אין זו אנדה, עמ' 146. אגב, השירים על דמותו של יוסף טרומפלדור מצטרפים אף הם למוטיבים הקשורים בבניין הארץ ומוות גיבורים תוך שמירה עליה. כאן הבאתי רק אחד לדוגמה.

ררת, ובכך קונה היא את לבכם של הזא-טוטים ומסבירה את סיבת היותה פטר-רה מכרטיס גיוס...

השיר של לאה גולדברג, **"אגרת מימי מלחמת השחרור"** ("צריף קטן", 76—77), שנכתב בשנת תש"ח, מבטא את הערצת האח הקטן לאחיו הגדול החייל:

אחי הגדול בנגב,
הוא גבור ואמיץ כל כך.
מנן על כל שביל וכל רגב.
כל העת הוא נמצא בנגב,
הוא יודע לירות מתותח.

מלחמת השחרור ניתנת לנו דרך ראייתו של הילד. אין דכאון או זעזוע, להיפך, שמחה שרוייה על הילד ואופטימיות: **"במהרה ידאי נצחתי"**.

השמחה על ביקור האח הגדול החייל בבית משתלבת בשמחה על המתנה שקיבל ממנו: **"והביא לי המון תרמילים"**. כך **מרככת המשוררת את הנושא** והיא נאמנה לכנפ הילד.

שיר אחר של לאה גולדברג "בכורה משונה" שנכתב אף הוא בשנת תש"ח⁹, משלב את נושא הביכורים בנושא המלחמה. אף שיר זה מעיד על גישת המשוררת לנושא המלחמה הניתן דרך אגב ללא תיאורים מחרידים. עיקרו דווקא **הקסים והפלא**, הבאים לפתור בעיני הילד את חסרון הפירות, שנבע עקב ההרס במלחמה. דרך זו מתאימה להלך רוחו

9. "בכורה משונה", לאה גולדברג, דבר לילדים כרך י"ח חוברת 38, ג' סיון תש"ח, 10.6.48.

של הילד, המחפש פתרונות בדמיון לבע-יות המציאות.

יש לרות גנה / אחרונה בשכונה
בה עלתה השנה / בפורה משנה...
וטועם הטועם בו / שבצה טעמים
ואפשר לאכל אותו / שתי פעמים.

רות מסבירה לילדים את "ההגיון" שבפרי הדמיוני, וכך ממלא הדמיון את החסר במציאות:

זה הפרי היקר / כך צמח בנגב
תחת כל הפרות / שאינם השנה.
תחת כל האבוד / במקשים הרוסים...
ושלחנו אחים / לירושלים!

הזהרות הילד עם החיילים הגיבורים ורצונו לחקותם, מוצאת את ביטוייה בשיר לילד הרך, "חיל אני בישראל" ללוי קיפניס (גרנגי ג', עמ' 40). כאן בא החלום לעזרת הילד, וכך הופך הוא לחיל וגיבור המבריח את האויב מוג הלב... **הפגישה עם המוות** באה לידי ביטוי בשירים רבים למבוגרים בעיקר, אך גם לילדים נמצא ביטוי בכמה שירים. שני שירים נושאים אותו השם, "אבא שלי", האחד של מרים ילן ("בחלומי", עמ' 16), והאחר של זאב ("פרחי בר", עמ' 118—119).

עיון בשני השירים מעמיד את הקורא על ההבדל בגיל של האני המדבר בשיר, הנתקל במוות, בכל אחד מן השירים. בשירה של מרים ילן הילד קטן הרבה יותר, החוויה בלתי אמצעית, וההלם של הפגישה עם המוות על כל אי ההבנה שבו — חזק ומהמם גם את הקורא,

בשל השאלות החוזרות ונשנות, שאין פותר להן:

למה זה באו פתאם כלם?
למה השפיעו את אבא דומם?
למה ולמה הסוס צנח?
למה זה אבא בוכה כל כך?

כך מסתיים השיר, הילד אינו מקבל הסבר, וכך מומחשת אי הבנתו את המוות. אך דבר היותו קטן בא לידי ביטוי גם בפתיחת השיר, בהערצת האב הכל יכול:

אבא שלי / הוא יודע הכל
אבא שלי / יש לו סוס גדול

שש פעמים חוזרות המלים "אבא ש-לי", והן מביעות את הקשר החזק שבין הילד הקטן לאביו, את הרגשת הגאווה שבשייכות אל אב נערץ. בשירו של זאב, המוען הוא ילד מבוגר יותר, היודע לתאר את המת: "חיוור, קר, עצום עינים, זמו זב..." אך בעיקר בולטת בגרותו ב"הספד" על אביו. זכור נות השיחה שהיתה "פעם" בין הבן לאביו, מרחיקה אותנו מהחוויה הראשונה של הפגישה עם המוות. ברגע של תדהמה — נעתקות המלים מן הפה, וזאת המחשיפה יפה מרים ילן, ואילו זאב, הכניס לפי הבן "ציונות":

השממה רבצה על הנבעות
אמרת: אתן לאדמה הזאת
את פוחי הצעיר....

קשה להניח שברגע של צער עמוק על מות האב, יכול הבן לבכות את השממה.

הבן מקונן הן על השממה והן על אביו, ועל כן חשים אנו בסיום השיר בחוסר כנות שבחוייה :

ועוד גדולה השממה ורבה מסביב
ואבא שלי הלך לירושלים
ולא שב.
אבא.
אבא שלי . הטוב ....

בשירו של נתן יונתן "מחר אולי יבוא הסתו" ("אל הנירים האפורים", עמ' 44—46) המדבר הוא המבוגר אל הילדה ומספר לה על המלחמה. תגובתה אופיינית לילדים בכלל :

נכון שזה נורא לא טוב שיש בארץ מלחמה?
שיהיה תמיד שלום
ולא ימותו בחורים
ואז אולי יוכלו להיות ...
יותר שמחים הספורים?

כי הילד אוהב את ה־Happy End, קשה לו להתמודד עם העצב והצער ובייחוד אם הם מהווים את סוף הסיפור. זה מערער בו את הבטחון.

מוטיב זה חוזר אף בשירה של מרים ילן שטקליס "החיל של אתמול" ("ב־חלומי", עמ' 26—28) : "מלחמה זה לא טוב".

מכאן הציפייה לשלום, הבאה לידי ביטוי בדברי הילדים.

4. הקמת המדינה

עד כאן מניתי מוטיבים הקשורים באירועים של טרום-מדינה, ואשר הולוכו להקמתה. מוטיבים שונים מסתעפים מנושא הקמת המדינה, וכוונתי לעצם

הקמתה בתש"ח, ולא למלחמות שהיו אחריה, ואשר להן נמצא ביטוי רב בשירה לילדים.

א. יום העצמאות

שמחת אמת, התרגשות והרגשת הפלא של קום המדינה, באים לידי ביטוי בשירן של זאב "אנו חוגגים את יום העצמאות" ("פרחי בר", עמ' 159—160). הדימויים הרבים שבשיר, מהם לקוחים מהמקורות ("כ"סלם-יעקב", "כ"מעשה בראשית", "כ"פלא סיני" ועוד), ואף המוטו לשיר, ש־"הוא פסוק מספר זכריה ח', ו', עושים אותו מורכב יותר ומתאים לגיל הבינוני והגבוה. ניכרת בשיר שמחתו והרגשתו של המשורר, והוא מן השירים שאף המבוגרים ימצאו בו ביטוי להרגשתם.

את שמחת החג לגיל הרך ביטא לוין קיפניס במספר שירים שכינס בספר "גן-גני" כרך ג'. לדוגמה השיר הקטן, "איזה חג" (עמ' 26) :

איזה חג / איזה חג!
דגל דגל / על כל גג!
דיצה, דודה / גילה רנה
שיר ומחול / בכל המדינה!

כאן מרובות החזרות, החרוזים שול־טים בשיר, והשמחה מורגשת ע"י קריאתו וסימני קריאה... אף הדגל כסמל לעצמאות ממחיש את החג. הריקודים אינם מתוארים בהמחשה אלא נמסר לנו עליהם כעובדה. לשם השוואה נראה את תאור הריקודים בשירו הנ"ל של זאב :

מעגל במעגל טוער המחול
וסוער הקול: "הללו פי טוב"

הגילה האדם
רנלו על הארץ וראשו בשמים -
כסלם - יעקב.

זאב ממחיש את הריקודים והשירה, והשמחה נמסרת באמצעות דימוי שיובן רק לילדים הבוגרים. שירים נוספים של זאב על מוטיב זה המתאימים לגיל הבינוני הם : "מדינת היהודים" ("פרחי בר", עמ' 161), ו"הבול היהודי הראשון" (שם, עמ' 157—158).

שירים לגיל הרך על חג העצמאות הם שירים כגון : "ירושלים שמחה" (פסיעות ג') והשיר "יום הולדת" (פסיעות ב')¹⁰. שני שירים אלו הם דוגמה לחרזנות שאין עמה חוויה של אמת. הם מיועדים לגיל הגן, אך כיצד יברך ילד קטן במלים : "מזל טוב, אמא מולדת" ? או כיצד יודעת "ילדה קטנה" לשאול על שמחה ש־איננה רואה בעיניה : "מה תצהל תל־אביב ? / מה תשמח ירושלים ?" הרי היא נמצאת רק באחד המקומות הללו...

חבל על ילדי ישראל "המדקלמים" מיני חרוזים שאינם מדברים אל לבם...

ב. זגל ישראל

נוסף על השיר "איזה חג", הנוכח למעלה, כתב לוין קיפניס שיר בשם "דגל ישראל" ("גן-גני", עמ' 15) המכוון אף הוא לגיל הרך. בשיר מדובר לא על מושגים מופ־שטים וסמליים, אלא על עשיית הדגל ועל חמריו : בד לבן, חוט כחול ומקל להרכבה. אף כאן חריזה קלילה וחרזות רבות אפייניות לשיר. כנגד זה נמצא את "שיר הדגל", לרפאל ספורטה ("אין זו

10. שניהם הובאו גם בחוברת "עשרים למדינת ישראל" בעמוד 75.

אגדה", עמ' 9—11) הבא ללמד את הילד את משמעותם הסמלית של הצבעים, הד צורה ומג־דוד שבאמצעו. המטרה הדי־דאקטית שבשיר בולטת כבר בפתחתו :

דגלך ידעת, ילד?
מה הלבן? מה התכלת?
בין פסים מגן דוד -
מה יביע?
מה ייד?

ומכאן ואילך התשובות. איני באה לחלוק על הסבריו, כל אדם יסביר זאת כראות עיניו. יש אפילו תמונה יפה בבית המסביר את שני הפסים, וראייה סמלית לגאולה :

הפסים - קרעי ים סוף,
שביל זוהר אל חוף כסוף.
דגל יציאת מצרים.
זה ינהר לירושלים
כל העם כצאן אסוף.

אך ספורטה נגרר אחר ציור מג־הדוד, והוא מערב בשיר הדגל את דמותו של דוד על פי התנ"ך, ומלמד את הילד את מלחמת דוד בגלית... שבעה בתים מוק־דשים לכך, בעוד שלדגל הקדיש חמישה בתים בלבד...¹¹

11. נכון עשו המלקטים בחוברת המוקדשת ל"יום העצמאות" (דפי קריאה לביה"ס הממ"ד, הד מרכז לתוכניות לימודים, תשל"ג), כשלקחו מן השיר רק את הבתים המדברים על הדגל, והשמיטו את השאר שאינו לעניין. אך השיר במקורו נשאר פגום.

פרס זאב לספרות ילדים

אנו מברכים את הסופרים אורי אורלב ויהואש ביבר לרגל זכייתם בפרס זאב לספרות ילדים תשל"ח.
פרס זאב ניתן ע"י הקרן להנצחת שמו של אהרן זאב ז"ל ומשרד החינוך והתרבות.
להלן אנו מביאים את תולדות חייהם של הסופרים כפי שנמסרו על-ידיהם, וכן את נימוקי השופטים.

✱

גולדתי ב' 1931 בוורשה, במשפחה מתבוללת. שנות מלחמת העולם השנייה עברו עלי ועל אחי הצעיר ממני, בוורשה הכבושה, בגיטו ולבסוף במחנה ברגן-בלזן, בגרמניה. ב' 1939 לבש אבי מדים של רופא צבאי ונעלם עד 1954. אחרי מות אמי, עברנו, אחי ואני, לרשותה של דודה והיא אשר הצילה אותנו באותן השנים הגורליות.

עם בוא השלום נשלחנו על ידה לארץ ישראל, וכאן, במחנה עולים בעתלית היה עלינו לבחור מפלגה לעצמנו, שהרי מבלי להשתייך לאחד הזרמים לא יכולנו להשלח לקיבוץ או למוסד מתאים. שמות המפלגות בעברית שהוצגו בפנינו צילצלו באוזנינו כשפה סינית מזוהה. ארץ ישראל, תתברר לנו, היתה אמנם ארץ של ממש ולא רק מוסד לטיפול בילדים, כפי שחשבנו שנינו באוניה. רק שם מפלגה אחת היה בעל צליל מוכר — שמו של אחד הגנרלים במשחק המלחמה שלנו — גנרל גורדון. ובכן הודענו על הצטרפותנו למפלגתו "גורדוניה", וכך הגענו לקבוצה בורם העובדים. מאז 1968 אני מתגורר בירושלים, נשוי ואב לשלושה.

פרסמתי עד כה שלושה ספרים למבוגרים: חיילי עופרת, עד מהר וחוזרת הקיץ האחרונה. במשך שנים כתבתי תוכניות רדיו וטלוויזיה לילדים, אך רק בשנתיים האחרונות התחלתי בכתיבת ספרי-ילדים. שניים מהם הופיעו כבר, (חיית החושך וקטנה-גדולה), והאחרים עומדים בתור אצל הצייר(ת). לא דומה, הכתיבה למבוגרים לזו שלילדים. הכתיבה לילדים מהנה ומביאה הדים מרגישים — ילדיים — לרוב, בעוד הכתיבה למבוגרים, אשר אצלי הנה ברובה אוטוביוגרפית, כרוכה בהתלבטויות ולבטים קשים. אין ספק, כתיבת ספרי ילדים כמוה כחופשה נעימה.

אורי אורלב

תוכנו של "חיית החושך" הוא לא שיגרתי ומתכנתו מיוחדת. במרכזו — סיפור המובא בגוף ראשון על מאבקו של ילד עם פחדיו. הללו מיוצגים על-ידי דמות בדויה, שיחסייה עם הילד מסמלים את עצמת חרדותו ואת מידת התגברותו עליהם. נושא זה, אשר כמעט אינו מאפשר התמודדות ריאליסטית בספר לילדים, ונשאר לרוב בתחומם של מחברי מעשיות ואגדות, זכה כאן לעיצוב רגיש ומהימן.

אורי אורלב ראה לנגד עיניו את קוראיו בכוח. הוא איתר היטב את השאלות המטרידות אותם, ובתוכן גם שאלות קשות של מוות ויתמות, ומצא דרך, להתמודד אתן בדרך לא פשטנית אך קומוניקטיבית. אורי אורלב ממשיך את מסורת ספרות הילדים הקלאסית, והצליח לטוות עלילה בעלים רבדים אחידים, המובנת בפשטותה על-ידי הקוראים הצעירים, ומתפרשת במימדיה הנוספים לקוראים המבוגרים יותר. ליחסי האנוש המוצגים בספר אופייניות ההבנה והפתיחות. דמויות הילד והמבוגר רים אינן מתכונתיות ולמציאות המעוצבת — פנים אחדות.

ניכר באורי אורלב, שהוא מכיר את קוראיו ורוחש להם כבוד. על כך ועל חתירתו להעניק להם ממיטבו זיכינו אותו בפרס ראשון ע"ש אהרן זאב תשל"ח.

ובאנו על החתום

ישראל אלירז

ג. ברגסון

אלכס זהבי

גולדתי בצפת, בתרצ"ז—1937. בילדותי הייתי בקיבוץ מהניים, למדתי בבית-הספר היסודי באיילת-השחר, ולימודי התיכונים ברמת-דוד. באוניברסיטה העברית למדתי תנ"ך וספרות. שרתי בצה"ל והשתתפתי בקרבות במבצע "קדש". שהייתי שנה בארצות-הברית, חזרתי לירושלים ובה קבעתי את ביתי. אני עובד כעורך פרסומים במרכז ההסברה שליד משרד החינוך, התחלתי לכתוב עבור הקורא הצעיר בראשית שנות השישים וסיפורי הראשונים התפרסמו ב"משמר לילדים" וב"דבר לילדים" ספרי הראשון "ספורים ליוסי" (1964) הוא מתרונות סיפורים לגיל הרך. לאחר-מכן פרסמתי קרוב ל-20 ספר.

מילדותי הבאתי לספרות הילדים זכרונות על יריות, הברחת מעפילים, חיילים בריטיים, פרשי חיל-הספר.

שניים מספרי זכו בפרסים: "גגות אדומים" סיפורים שבהם מתואר הווי במושבה גלילית 1965, זכה בפרס למדן ו"הקרב הגדול" 1969, זכה בפרס יציב.

מיכאל יהואש

ספרו של יהואש ביבר "סופת הגליל" נושא חותם ברור של מי שכותב על הקרוב ולתולדותיו. כמי שנולד בצפון הארץ, הנוף הגלילי ואנשיו טבעו בו את חותמם והוא נותן להם מבע ספרותי מהימן ומרגש.

"סופת הגליל" הוא סיפור עלילותיה של סוסה ערבית מאז לידתה במאהל בדואי בנגב ונגלולי חייה המסעירים בגליל, אגב תאור זה נפרשות לפנינו תולדותיה של משפחת איכרים יהודית, שבמרכזו ניצב תהליך התבגרותם של הילדים עמוס ועופרה.

בעדינות ראויה לציון טווה המחבר את היחסים שבין הנער לבין הנערה על רקע היחסים הרגשיים הקבילים הנקשרים בין הסוס און שבא מן ההרים לבין הסוסה סופה.

יהואש ביבר מיטיב לאזן את כתיבתו בין סטריאוטיפיות של דמויות לבין החד-פעמיות של עיצובן. הוא לא נפל — על אף הסכנה — אל הפח השמור לסופר העברי בבואו לתאר את הערבי ועולמו האקזוטי. טעם המזרח בספר עולה מתוך תאור חיי הבדואים בנגב, תאור הפורעים והשודדים הערביים או תאור המשתתפים בציד הזובים בלבנון. יש והסיפור חורג מגבולות הריאליה הארצישראלית, שהוא הציב לעצמו, ובא כמעט אל האגדה ההרפתקנית, כמו הרדיפה אחרי שודדי הסוסה הנמ-לטים אל עבר הירדן.

הווי אך לא אקסוטיקה לשמה, דיאלוג שצלילו נכון ומסגרות נופים שובי-לב, המצביעים על עין חדה ואוזן רגישה — כל אלה מעצבים מרקם אמין של ריאליה ארצישראלית עד לימי המאורעות של שנות השלושים.

הספר "סופת הגליל" ספר מהנה ומחנך לבני-נוער ועל-כך החלטנו להעניק למחבר פרס זאב לספרות ילדים תשל"ח.

ובאנו על החתום

ישראל אליז

ג. ברגסון

אלכס זהבי

המשך מעמוד 31

שירים נוספים לגיל הרך על נושא הד-גל הם: "אנחנו מניפים דגלנו" (גר-גני ג', עמ' 20); "יוצאים, יוצאים אנחנו" (שם, עמ' 21). מאת לוי קיפניס. השיר "דגלי", לפנחס לנדר ("מה אספר לילד", חלק ב', הובא גם בחוברת "20 למדינת ישראל", עמ' 76) אף הוא מת-אים לגיל הרך.

בגן-גני ג' כונסו שירים נוספים, מהם להקמת המדינה, ובהם נזכר הדגל. שירה של בלהה יפה "ליום המדינה" (עמ' 20), ושירו של מ' טמקין "יעל יעל — בת ישראל" (עמ' 26). אסיים את הסקירה בהזכרה בלבד של מוטיב מרכזי נוסף, **ירושלים**, הקשור לת-

12. אזכיר כאן רק ספר שהעלה נושא זה: "ירושלים בשירתנו החדשה" מאת בן-ברוך, הוצאת ראובן מס' 1955. המחבר מייחד פרק קטן גם לירושלים בשירת הילדים, ומונה מספר שירים. חבל שאיננו מציין (בספר בכלל) את המקורות לשירים. אין זו אנתולוגיה והבאותיו הן חלקיות בלבד לצורך סקירת המוטיבים, והמעין אינו יכול לקבל רושם מן השירים בשלמותם.

תרצה אתר ז"ל

"אני סבורה שרצוי להיות אמא (או אבא), כדי לכתוב נכון לילדים. הנה אני למשל — רק אחרי שנעשיתי לאם התחלתי לחיות מחדש את חוויותיהם של הילדים ולהעלות אותם על הכתב. השירים נכתבו עם גידול הילדים: טיולים ומשחקים, שמחה ועצב, ושאר חוויות. הילדים היו ממציאים חרוזים, שהפכו אחר-כך לשירים. צריך להקשיב להם, לשמוע בקולם, לכבד אותם; אך לא לכבד בסוכריות, אלא לכבד את רגשותיהם."

"אני מאמין" פיוטי זה הכתיבה לי תרצה אתר בעת שיחה טלפונית שקיימנו בינינו בקיץ תשל"ז. בסיומה נזכרנו להיפגש, כדי להמשיך ולהרחיב את השיחה; אך לא זכיתי לכך. כעבור שבועות אחדים — בכ"ה באלול תשל"ז (8 בספטמבר 1977) — נספתה תרצה באופן טראגי, והיא בת שלושים ושש בלבד.

השירה והתיאטרון ליוו את תרצה אתר מאז נולדה בתל-אביב בכ"ח בטבת תש"א (27 בינואר 1941) לאביה, המשורר נתן אלתרמן, ולאמה השחקנית רחל מרכוס. היא למדה בבית-הספר העממי 'תל-נורדוי', סיימה את בית-הספר העירוני התיכון ד' בתל-אביב ושירתה כחיילת-אמנית בלהקת-השריון. לאחר שחרורה נסעה ללמוד משחק באקדמיה לדרמה בניו-יורק, ואחרי שובה לארץ גילמה כמה תפקידים מר-כזיים בתיאטרון "הבימה" (ביניהם: 'העלמה יוליה' לסטרינדברג). כן שקדה הרבה על תרגום מחזות לבמה (ביניהם: "מות הסוכן" לארתור מילר, "טעם הדבש" לשילה דילאני, ותרגומה האחרון — "ארבע נשים" לפאמלה ג'יימס, המוצג בימים אלה ב"הבימה"). כן הוציאה שלושה קבצי שירה למבוגרים — "צפנת" (1964), "בין סוף לסתיו" (1972) ו"ארצות הנשיה" (1976), והירבתה לחבר פזמונים ושירי-זמר, ששניים מהם זכו במקומות ראשונים בפסטיבלים.

נקיון שירי, שנמזגו בו דמיון, תמימות, הומור, רסיסי כאב, והבנה עמוקה לנפש הילד מציינים את ספרי-הילדים של תרצה אתר. ואלה ששת ספריה לילדים, לפי סדר הופעתם:

"נמנימים", (ציירה רות צרפתי. הקיבוץ המאוחד, תשכ"ז) — סיפור בחרוזים על הדוד אוהב התנומה, שגר בבית קט על שפת-הים, ועל ידיו טונגים, הדג האוהב להסתובב. "ואם אתם חושבים שאיך זה באמת כל זה יכול לקרות", אומרת המשור-

חווית הקריאה

ררת בחיך בסוף ספרה עתיר-הדמיון, "אז תחליטו שאולי וכמעט-בטוח שזה היה רק חלום... / שלום".

"יעל מטיילת", (ציירה צילה בינדר. הקיבוץ המאוחד, 1971) — עשרים וששה שירים השלובים זה בזה: שירי טיול ומשחק, וכן שירי מעשיות ודמיון, ככתוב בסיום השיר המקסים "חלום": "החלום יבנה לי דרך / ואני בה אטייל". על ספרה זה זכתה המשוררת ב"פרס-זאב".

"ילד קטן וילד גדול", (צייר אבי מרגלית, הקיבוץ המאוחד 1973) — כ"ד שירים, המתארים חוויות הפוקדות את הילד בהיותו לבדו: הילד העצמאי, המצליח לעשות כמעט הכל בעצמו; הילד הקטן, שאין לו סבלנות לחכות עד שיגדל, הילד ההוזה, המדמיון לעצמו מה היה קורה אילו... והילד הביישן, האומר: "כששואלים אותי מה שלומך — אני תמיד שותק, / כי אני לא יודע מה להגיד. / לפעמים אני ככה, קצת צוחק. / אבל אני לא אומר כלום, כי אני מתבייש. / מה יש?"

"מלחמה זה דבר בוכה", (ציירו ילדי גבעתיים. הקיבוץ המאוחד, תשל"ה) — ט"ו שירים, המלווים את ציוריהם של ילדי קיבוץ: על פחד ותקווה, על געגועים לאבא החייל וכאב על לוחם שנפל. הספר מסתיים בשיר שכתבה המשוררת בהיותה בת שבע, במלחמת-העולם השנייה, ובו היא שואלת: "אמא'לה שלי, מתי יבוא היום, / הכל יהיה בשקט ויבוא השלום?"

"אמא הולכת לכתה א'", (ציירה מיכל אפרת, הקיבוץ המאוחד, תשל"ו) — שלושה-עשר שירים מחוויותיהם של ילדים בשנת-הלימודים הראשונה שלהם. (ראה הערכה בחוברת הקודמת של "ספרות ילדים ונוער", עמ' 52).

"נוני אין כמוני", (ציירה מיכל אפרת, הקיבוץ המאוחד תשל"ז) — ספרה האחרון של המשוררת, ובו מחרוזת שירים לבני הגיל הרך.

תרצה אתר תירגמה גם את הספר "מכתבי ילדים לאלוהים" (ספרית פועלים 1971). בפתח הספר מופיע מכתב-הקדמה חינני לילדים, בכתב-ידה של המשוררת, ובתוכו — מכתב נוגע ללב זה, שנעשה פתאום מוחשי יותר מתמיד:

"אלוהים היקר, איך זה כשמתים? אף אחד לא רוצה להגיד לי. אני רק רוצה לדעת, אני לא רוצה לעשות את זה —".

אוריאל אופק

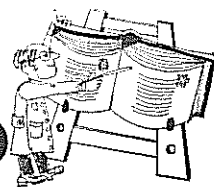
פ. קפקא - מתוך "יומניו" (תרגום חופשי של ד"ר א. טרסיגיא).

...אי אפשר, למשל, לעולם להסביר לנער, הנמצא, באמצע קריאת סיפור מרתק, בערב, שעליו להפסיק את הקריאה ולשכב לישון. כשבמקרה זה היו אומרים משהו כעין "מאוחר מדי" או "אתה מקלקל לך את העיניים", או "בבוקר תרצה לישון ויהיה לך קשה לקום", או "הסיפור הטפשי אינו שקול כנגד כל זה" — לא יכולתי להשתכנע, משום שכל הנמרים קים הללו אף לא הגיעו לסף הכרתי. כי אז, בילדות, הכל היה בשבילי כה מעורפל ואינסופי; הזמן היה אינסופי ואי אפשר היה, איפוא, שיהיה אי פעם מאוחר בכלל; הלילה לא היה לו קץ ולא היתה איפוא דאגה לקימה בבוקר, ואשר לספרים — הרי לא הבחנתי בהם בין הטפשים והמחכימים, אלא הבחנתי רק בזאת: אם רתקוני, או לא — והספר הזה ריתק את כולי.

את כל זה לא יכולתי לבטא והייתי מכביד בבקשותי להרשות לי להמשיך לקרוא — או הייתי מחליט להמשיך לקרוא ללא רשות.

היו איפוא מכבים את האור ואומרים לי כנימוק: "הכל שוכבים לישון, ולכן גם אתה מוכרח לשכב". את זאת ראיתי והאמנתי — אבל נוסף על כך האמנתי שדווקא הערב אין איש בעולם כולו המשתוקק לקרוא כמוני. זמן רב אחרי כן הבינתי שאולי רבים חשקו בקריאה כמוני, אולם ידעו בכל זאת להתגבר על כך, אבל רק אז הרגשתי שנעשה לי עוול. שכבתי לישון והתפתחה בי התחלה של שנאה, שקבעה במידת-מה את חיי המשפחה ואת כל חיי העתידים.

מוטב הפעם לא להוסיף דבר.

הקניית מיומנות לשימוש בספרי-עזר

מאת מיכל שרף

מרבית המחקרים והמאמרים הנכתבים בארץ, בתחום הספרות לילדים ולנוער, מתרכזים בעיקר בבדיקה ובהערכה של הספרות היפה לילדים. המאמרים כוללים סקירות והערכות של ספרי ילדים, המלצות לקריאת ספרים, הצעות של תוכניות לעידוד ולטיפוח הקריאה החופשית של הילד, סקרים על קריאה וקוראים, עירי נים בבעיות של ספרות הילדים המקורית והמתורגמת, סקירות היסטוריות על התפתחויות ושינויים שחלו בספרות הילדים בדורות האחרונים, ניתוח של אספקטים אסתטיים, פסיכולוגיים ומוסריים בסיפורי הילדים, הצעת רשימות ביבליוגרפיות של ספרי קריאה לפי גילים, נושאים ועוד.

1. מחקרים אלה ניתן למצוא בכתבי עת שונים: ספרות ילדים ונוער, יד לקורא, הד הנק, החי נוד, מעגלי קריאה ועוד.

מאמרים אלה, הנערכים על ידי חוקרים, ספרנים ומחנכים, תורמים הרבה לאנשים העוסקים בעידוד הקריאה, בהכוונתה ובטיפוח הקריאה החופשית של הילדים. הספרנים בספריות הציבוריות, המורים-הספרנים בספריות בתי הספר, המדריכים במועדוני הנוער וההורים, מקבלים תמונה ברורה על החדש בעולם הסיפור לילדים: דברי הערכה וביקורת על ספרים חדשים שיוצאים לאור, וכן המלצות על ספרים לפי התאמה גילית, עניינית, אסתטית ולשונית-סגנונית. ה"עיון במחקרים אלה מסייע להם רבות בעבודתם עם הילדים, הם נעשים מעורים יותר בעולם הספר ומעודכנים בעולם הקריאה והקורא. הם יודעים טוב יותר איזה ספר מתאים לגיל מסוים, ומסוגלים ביתר קלות לתכנן פעולות ותוכניות למשיכת הילדים לעולם הקריאה והספר. מאמר זה יעסוק בתחום ספרי העזר

וספרי השימוש, תחום שנראה כי לא מרבים להקדיש לו תשומת לב למרות חשיבותו הרבה. ילדים רבים, המבקשים להשתמש באנציקלופדיה, במילון או ב"אטלס, אינם יודעים כיצד להשתמש בספרי אלה. הם מגיעים לספריה כדי לחפש אינפורמציה מסוימת ומבזבזים שעות יקרות. בנסיון להבין את דרכי השימוש בספרי העזר. פעמים רבות אין הדבר עולה בידם, והם עוזבים את הספרייה במפח נפש בלי למצוא תשובה לשאלתם. על תופעות כגון אלה ניתן יהיה להתגבר אם ישכילו הספרנים והמורים-הספרנים להקנות לקורא הצעיר מיומנות בשימוש בספרים, ובדליית מידע מתוך ספרי העזר העומדים לרשותו בספריית בית הספר ובמחלקת הילדים שבספרייה הציבורית.

להלן תיאור והצעה של סידרת פעולות מסייעות, שאותן ניתן לבצע בספריית בית הספר ובספרייה הציבורית, והיכולות ללמד את הקורא הצעיר כיצד למצוא חומר עזר מתאים, להשתמש ביתר קלות בספרים ולדלות מהם את מירב האינפורמציה ומיטבה.

פעולות להוראת השימוש בספרי העזר ובספרי השימוש

במסגרת הפעילות של הספרייה (ספריית בית-ספר וספרייה ציבורית) ניתן לתכנן ולהפעיל פעולות רבות ומגוונות העשויות לסייע לתלמידים להשתמש בספרי העזר ובספרי השימוש.

הכוונה לסידרת שיעורים בספרייה, בהם משתתפים קבוצות קבועות של תלמידים במשך תקופה מסוימת.

להלן פירוט הפעולות המוצעות ותיאור דרכי ביצוען:

(א) פעולות במסגרת השיעור

כאן אנו מציעים סידרה של פגישות מתוכננות שמטרתן להפגיש את התלמיד עם ספר העזר וספר השימוש, וללמדו את דרך השימוש בו. השיעורים ינתנו במסגרת שעות הספרייה הכלולות ברוב מערכת השעורים של כיתות בתי הספר. ניתן לקיים שיעורים אלה בספריות בתי ספר בהדרכת המורה-הספרן וכן בספרייה הציבורית בהדרכת הספרן.

אנו מציעים לתכנן יחידת הוראה בת שמונה פגישות (משך הפגישה: שעה, שעה וחצי), בהן יכירו התלמידים את ספרי העזר השונים העומדים לרשותם בספרייה, ויעמדו על דרכי השימוש וההתמצאות בהם. יחידת ההוראה המוצעת מיועדת לתלמידי כיתות ר"ח של בית הספר היסודי, כאשר רמת השיעור תיקבע על פי רמת התלמידים, כלומר: היקף החומר ותוכנו יישארו קבועים, יחולו שינויים בדרך ההגשה של השיעור וברמתו, על פי סוג התלמידים, רמתם ואופיים.

פגישה א'

נושא הפגישה הראשונה הוא היכרות עם הספרייה, שירותיה ועזריה. בפגישה זו תוצג ספריית הילדים על מדוריה השונים.

2.

הצעת המחברת מתוכננת לשמונה פגישות אך יש לראות במספר הצעה בלבד, יש כיתה שתקלוט את החומר בפחות ממספר זה וודאי תימצא כיתה שהמספר שמונה לא יספיק לה. (העורך)

נים : מדור קריאה/עיון, השאלה, הדרי חוגים ופעולות. כמו כן יוסברו שירותי הספרייה העומדים לרשות הקוראים הצעירים : השאלת ספרים לקריאה בבית, שירותי יעץ וביבליוגרפיה, פעולות תרבות, שיעורים וחוגים (אומנות, שפות, דרמה) וכן פרסומים של הספרייה.

הספרן המדריך ישתדל להציג את הספרייה ומחלקותיה בצורה מעניינת ומרשכת. פגישה ראשונה זו במסגרת שיעורי הספרייה, שהיא לגבי תלמידים רבים פגישת ראשונה עם הספרייה בכלל, תיקבע את עתיד הפגישות המתוכננות. אם ייטיב הספרן לעניין את המבקרים הצעירים כבר בפגישה הראשונה, ולגרות את סקרנותם האינטלקטואלית, אין ספק שיוכל ביתר קלות והצלחה לנהל את סידרת השיעורים הבאים. אנו מציעים לכלול בפגישה זו :

— הסבר של הספרן שבמהלכו ישותפו המבקרים ; מעין רב-שיח בו יציג הספרן שאלות, יקשה קושיות ויעורר את המבקרים לשוחח, להגיב ולהתעניין.

— הכנת תערוכה של ספרי ילדים מעניינים ויפים, כגון : ספרי "Pop-up" שתמונותיהם עומדות בשעת פתיחת הספר, ספרים מנגנים ו"מצפצפים", ספרים הכוללים תקליטים, ספרים המצטיינים בציורים אומנותיים, ספרים המיוחדים בגודלם וכד'.

— הקרנת סרט, סרטון או סידרת שיקופיות, שיתארו את פעולות הספרייה ואת שירותיה (סרטים כאלה ניתנים להשגה בקלות בשגרירות של אנגליה וארה"ב, כמורכב ניתן להשיג במר-כזיות הפדגוגיות את הסרט "זה ספרי", המתאר את גלגוליו של הספר). ההצגה

הויזואלית תגוון ותעשיר את האינפורמציה המילולית המוגשת על ידי הספרן, וכן תגרה את סקרנותו של הקורא הצעיר.

פגישה ב'

כאמור, הפגישה הראשונה העניקה לתלמיד ידיעה כללית ושטחית על הספרייה, אוספיה ושירותיה. לרבים מבין המשתתפים יצטייר מוסד זה כמחסן ענק מלא כל טוב ; ספרים על כל הנושאים שב-עולם, לאחרים תיראה הספרייה כמבוך מסובך של ארונות ספרים שיש להשכיל ולעבור ביניהם מבלי להסתבך במבוך...

לאלה גם אלה, אנו נציג את מכשיר הפלא באמצעותו ניתן להגיע אל כל ספר בספרייה מבלי להתאמץ ומבלי להסתבך, הלא הוא הקטלוג.

נושא הפגישה השנייה יהיה הכרת הקטלוג. היכרות התלמיד עם הקטלוג כבר בפגישות הראשונות תקל עליו במציאת הספרים על המדף, ותגביר את בטחונו העצמי. היא תהפוך את התלמיד ל"בן בית" במדורי העיון והקריאה.

הנושאים שידונו בפגישה זו הם :

- הגדרת הקטלוג ותפקידו.
- סוגי קטלוגים.
- מבנה של כרטיס קטלוג.
- הקשר בין הקטלוג לבין הספר שעל המדף.
- הקטלוג והרשימה הביבליוגרפית.

נראה לנו כי אין צורך להעמיק ולדקדק דק בפרטים. יש להגיש את הדברים בצורה קלילה, מעניינת ומסקרנת, תוך שימת דגש על הפרטים החשובים החיוניים לאיתור ספר על המדף. בהוראת נושא זה

ניתן להיעזר בשקפים שיתארו ויזואלית את מבנהו של כרטיס הקטלוג, ואת חלקיו. כמו כן ניתן לתכנן משחקים שיהיו מבוססים על כללי הקיטלוג הפשוט, תחרויות בין המשתתפים אשר מזכות אותן ב"נקודות זכות" נושאות פרסים וכד'.

פגישה ג'

פגישה זו תיוחד להיכרות מעמיקה עם ספר העיון ; מבנהו ותוכנו. מבנה הספר וחלקיו השונים יפורטו ויוסברו :

שער הספר / תוכן העניינים / מבוא / גוף הספר / מפתח / כרכים.

שער הספר. בדיקת מרכיבי השער : מחבר, שם ספר (כותר), מקום הוצאת הספר, הוצאה (מו"ל), שנת ההוצאה, וכו'. פרטים אלה חשוב לדעת אותם כדי להקל על התלמיד בהבנת מבנהו של כרטיס הקטלוג.

תוכן העניינים. מהו תוכן העניינים ? את מה הוא בא לתאר ? מה ההבדל בינו לבין המפתח של הספר ?

מבוא. מה טיב המבוא ומה תוכנו ?

גוף הספר. סימונים בראשי הדפים (כגון במילון), סימוני עמודים ודפים (המיספור של עמודי הספר ודפיו), סימוני תוכן (סימון של פרק חדש, סעיף בתוך פרק).

ניתן להקדים פגישה ג' לפגישה ב' ולפתוח את מחזור השיעורים בהצגת מבנהו של הספר, ורק אחר-כך הכרת הקטלוג וכרטיס הקטלוג. זה נתון לשיקול דעתו של הספרן.

מפתח. הסבר על תוכנו של המפתח ועל תכולתו (שמות, עניינים, מקומות, שמות ספרים ועוד). הסידור הא"ב של הערכים במפתח. מה פשר הסימונים של כל ערך. כיצד מגיעים מהמפתח אל גוף הספר.

כרכים. סימוני כרכים. מיספור העמודים בכרכים, וכו'.

ספריות שיש בידיהן האמצעים והאפשרויות, יכולות להעשיר פגישה זו ולהרשיף בצד ההרצאה העניינית על מבנה הספר פרקים נוספים : הרצאה על תולדות הספר, הקרנת שקופיות על התפתחות הכתב, הדפוס, תערוכה של כריכות למיניהן, תערוכה של כתבי יד וכד'. ברור כי תוספות אלה ירחיבו את מסגרת השיעורים, אך גם יעשירו אותם מאד.

פגישה ד'

המשתתפים מכירים כבר את הספרייה, את הקטלוג, את כרטיס הקטלוג וכן את מבנהו וחלקיו של ספר העזר והשימוש. שיעור זה יוקדש, אם כן להכרת הסוגים השונים של ספרי העזר והשימוש בהם וכן להקנות יכולת ההבחנה ביניהם.

הסוגים העיקריים הם :

אנציקלופדיה / לקסיקון / מילון מקצועי / מילון לשוני / קונקורדני ציה / אטלס / ספר מבוא כללי / ביבליוגרפיות ומפתחות.

במסגרת פגישה זו, יוגדר כל סוג וסוג תוך הדגמה והפניית תשומת הלב של התלמיד אל הספרים שעל המדף. כמו כן תודגש ההבחנה בין הסוגים, והתכולה של כל סוג וסוג. אפשר לתרגל את התל-

מידים בחיפוש ערכים בסוגים השונים של הספרים, תוך נימוק בחירתם.

פגישה ה', ו', ז'

התלמידים יודעים כבר להבחין, בצורה כללית, בין הסוגים השונים של ספרי העזר וספרי השימוש. שלושת השיעורים הבאים יוקדשו להכרה מדוקדקת יותר של מבנה ספר העזר ודרך השימוש בו, כל זה בזיקה ישירה לספרים קונקרטיים.

אנציקלופדיה ולקסיקון

מבנה האנציקלופדיה ומבנה הלקסיקון. דרכי עריכה של ספרים אלה (עריכה לפי סדר א"ב ערכים או לפי נושאים כלליים).

תכנים (הבדלי תכנים, הבדלי עריכה, השוואת ערכים באיכותם ובאורכם). דרכי השימוש בספרים (תוכן, מפתח, כיצד מגיעים אל הערך באמצעות המפתח).

סוגי אנציקלופדיות (כלליות, מקצר-עיות-ספציפיות).

רמות שונות של אנציקלופדיות ולקסיקונים.

מתי יש לפנות אל האנציקלופדיה ומתי להסתפק בלקסיקון.

מילון וקונקורדנציה

המילון ותכולתו / כיצד ערוך המילון / המילון המקצועי / המילון הלשוני : חידושי לשוני / חידושי לשוני / רב-לשוני.

הקונקורדנציה ; משמעות השם, תוכנה הקונקורדנציה למקרא, קונקורדנציה לשירת ביאליק — המבנה ודרכי השימוש

אטלס. האטלס מהו וכיצד משתמשים בו.

המפתח באטלס, שימוש בו. סוגי אטלסים : פיזי, מדיני, גיאוגרפי, היסטורי, מקראי ועוד.

ספר מבוא כללי. ספר מבוא מהו, ומתי משתמשים בו ?

מה בין ספר מבוא לספר לימוד ? דוגמאות לספרי מבוא.

ביבליוגרפיות ומפתחות

ערכם וחשיבותם של ספרים אלה תכולתם ודרכי עריכתם, אפשרויות השימוש בהם.

פגישה ח'

בפגישה מסכמת זו ייבדקו ידיעותיהם של התלמידים.

רצוי להרכיב בחינה מסכמת בלתי קונה בנימונאלית. במקום לשאול את התלמידים שאלות קונקרטיות על סוגי הספרים ודרכי השימוש בהם, אפשר להרכיב בחינה בצורה של משחק, מעין "חיפוש מט" מוון" ואולי בצורה של תשבץ... בכל אופן בחינה שתדרוש מהמשתתף יישום של כל החומר שנלמד, וזאת בצורה מעניינת, מסקרנת ומושכת.

לסיכום חלק זה, ברצוננו להדגיש את החשיבות הרבה הנודעת לדרכי ההוראה של התכנים הנ"ל. חשוב מאוד שהספרן יקדיש תשומת לב רבה לשיעורים וישתדל כמיטב יכולתו לגוון, לחדש ולרענן את חומר הלימוד הנמסר לתלמידים, כי בזה תלויה הצלחת הפעולה כולה. להלן מספר הצעות לדרכי הגשה של השיעור הפונטלי :

— הרצאה של הספרן תוך שימוש

מירבי בלוח, בחומר משוכפל, בצילומים מתוך ספרים ובכל כלי עזר אחר העשוי להמחיש את הדברים, ולפשט את חומר הלימוד.

— תירגול רב של נושאי הלימוד ; הספרן יכין תרגילים, ישכפלם ויחלקם מדי שיעור. התרגילים יסכמו את השיעור ויכינו לקראת השיעור הבא.

— מומלץ מאד שלכל משתתף תהיה "מחברת ספרייה". ירשמו בה בצורה מסודרת כל התכנים הנמסרים על ידי הספרן, וכן שיעורי הבית שיינתנו בכל פגישה. אפשר להכין בסוף סידרת-שיעורים תצוגה של מחברות נאות ומסודרות. — הכנת חומר אורקולי, שיגוון ויעשר את השיעור, לדוגמה : הכנת מערכת שקופיות ו/או שקפים ; שיתארו סיפור אלפביתי של מילים במילון, או צורת

עריכה של מפתח וכו'. אפשר גם לשלב צילום של דף במילון, של כרטיס קטלוג, של דף באנציקלופדיה וכו'.

— צילום של יחידת ההוראה שתוארה לעיל במכשיר טלוויזיה במעגל סגור. הסרט יוקרן במקרה של היעדרות הספרן, או לצורך גיוון השיעורים הפרונטליים.

— שיתוף פעיל של התלמידים במשך כל השיעורים ; התלמידים יצטרכו להתכונן לכל פגישה (אפשר למסור להם את תוכנית השיעורים כבר בפגישה הראשונה), להכין תערוכות של הספרים שידונו בפגישה הקרובה, להכין הרצאות קצרות על ספרים שונים (בתיאום עם הספרן) שיוסיפו על דברי הספרן, וירחיבו אותם וכו'.

(ב) פעולות במסגרת תוכניות התרבות של הספרייה

סופר זהה במהלכה : דיקלום קצר של הסופר ושל המשתתפים בלי כל נסיון ליצור משהו מקורי וייחודי ; המשתתפים שואלים והסופר משיב, מחלק אוטוגרפים ומוסר פרטים אישיים לספרן כדי לקבל תשלום... אין ספק שאנו הספרנים אשמים לא מעט במצב שנוצר, משום שלא השכלנו להכין את קוראינו לקראת הפגישה עם הסופר. אנו נוהגים על-פי רוב להפיץ את ספרי הסופר בין המשתתפים, מצרפים דפי עזר ביוגרפיים וביבליוגרפיים, ובזה מסתיים תפקידנו. נראה כי ניתן להעשיר מפגשים אלה על ידי הכנה מוקדמת של המשתתפים, הכנה שתידרוש מהם תירגול ידיעותיהם בדליית מידע מספרי העזר :

במסגרת פעולות התרבות השוטפות של הספרייה, לעידוד הקריאה ולהשבחת איכותה, ניתן לתכנן תרגילי לוואי, שידרשו מהמשתתף להשתמש בספרי עזר המצויים במדור העיון והלימוד. תרגילי לוואי אלה ייעשו במסגרת ההשתתפות של הקוראים בפעולות התרבות של הספרייה (השתתפות חופשית). קורא המעוניין להשתתף באחת מפעולות התרבות שעררכת הספרייה יצטרך להתכונן לכך, ואגב כך יתורגל בשימוש בספרי עזר.

1. פגישה עם סופר

נוהג הפגשת סופרים עם קוראים צעירים, פשה בקרבנו. לצערנו פעולה יפה זו הולכת ו"מתמסחרת", וכמעט כל פגישה עם

ילדים כותבים „ספרים“

מאת רחל רחמימילביץ

המבצע בשם: "גם אנחנו כותבים" נערך במסגרת הפעולות השונות בחוג לספרות ילדים ולספרנות הנערכות בספריית בית-הספר.

משסיפרו הילדים כי יש ביניהם כאלה הכותבים שירים וספרים, עלה הרעיון להעשיר את ספרייתנו ב"ספרים" — יצירות הילדים בבית-ספרנו. עברתי בכל הכי תות, הסברתי לילדים את הרעיון והצעתי שכל ילד שכתב בעבר, ומוכן לכתוב עתה על נושא כל-שהוא או על אירוע בחייו, או שירה, או סיפור דמיוני, יגיש את הדברים לחוג הספרנים שבספרייה.

פנייה זו עודדה את הילדים להוציא ממגירותיהם מיבול יצירותיהם והניעה ילדים אחדים לכתוב. קראתי ובדקתי את ה"יצירות", תיקנתי שגיאות כתיב ואם היה צורך בהעתקה מחדש ביקשתי שיעשה כן. (השתדלתי מאד שתיקוני השגיאות לא ייראו כדי שלא יהיה צורך בשיכתוב). אף המלצתי בפני הורים להעתיק את דברי ילדם אם כתב ידו לא היה קריא.

תלמיד שיצירתו התקבלה, קיבל קרטון וכרך בו את הספר, קרא לו בשם, כתב את שמו של המחבר וצייר ציורים מתאימים לתוכן.

נכתבו "ספרים" על נושאים רבים ומגוונים: חלומות, שירים על שמש, רוח, אהבה וכו'; הוגשו ספרי מתח והרפתקה, מדע בדיוני (ביניהם "מסע לחלל" ב-4 כרכים), ספרים על בעלי-חיים ועוד. ליקטתי "ספרים" מכל הכיתות וערכנו תערוכה. התערוכה נפתחה בפגישה של הורים וילדים עם הסופרת גלילה רוזן-פדר, שסיפרה כי היא התחילה בכתיבה בהיותה בת תשע.

ארגון התערוכה: חברי 'חוג הספרייה' חיברו מעין שיר בחרוזים שפתח במילים "גם אנחנו כותבים על...". השיר שימש מעין פתיחה ונתלה על הלוח שבכניסה לספרייה. משנאספו ה"ספרים" סידרנו אותם לפי סדר הכיתות על גבי שולחנות עטופים במפות. הפצנו כרזות הזמנה והמלצה לקריאה בספרינו: "גם אנחנו סופרים קטנים". "בואו קראו ומספרינו תיהנו"... על הלוח הצמוד לשולחנות תלינו כרזות עם שירים נבחרים מתוך הספרים שהועתקו על-ידי ילדים שכתבידם יפה בליווי ציורים צבעוניים.

המשך בעמוד 56

— מציאת פרטים על הסופר ועל הספרים שכתב, התלמיד יצטרך לחפש באנציקלופדיה מתאימה ובקטלוג.
— מציאת פרטים על ארועים היסטוריים ודמויות היסטוריות המתוארים ב-ספר (למשל, סיפורי דבורה עומר, אליעזר שמאלי, גלילה רוזן-פדר ואחרים) — ה-משתתף יצטרך לחפש באנציקלופדיות, לקסיקונים היסטוריים, ספרי מבוא ב-היסטוריה וכד'.

4. שאלת השבוע

שאלה ביבליוגרפית אקטואלית המוצגת מדי שבוע בפני הקורא. פתרון השאלה דורש שימוש בספרי עזר שונים.

סידרת הפעולות המתוארות לעיל, הן בתחום השיעור והן בתחום פעולות התרבות של הספרייה, הן רק דוגמאות אחדות ממכלול הפעולות הניתנות לתכנון, לארגון ולביצוע. אין לנו ספק כי כל ספרן יכול ליזום פעולות שונות ומגוונות, שתכליתן קירוב הקורא אל ספרי העזר וספרי השימוש והוראת השימוש בהם.

לעיון נוסף:

1. אילני, לאה. השימוש במילון בכתה ד'. בתוך: **החינוך א-ב** (חשון, תשל"ז), עמ' 111—114.
2. גורדון, טובה. שעורי התמצאות בקריאה בספרייה. בתוך: **החינוך ה-ו** (תמוז, תשל"ז), עמ' 408—411.
3. שטראוס, חגית. **הדרכה בספרייה — מבחר ספרים ומאמרים**. בתוך: **"יד לקורא"** — ט"ו (תשל"ו), עמ' 185.

— מציאת פרטים על הסופר ועל הספרים שכתב, התלמיד יצטרך לחפש באנציקלופדיה מתאימה ובקטלוג.
— מציאת פרטים על ארועים היסטוריים ודמויות היסטוריות המתוארים ב-ספר (למשל, סיפורי דבורה עומר, אליעזר שמאלי, גלילה רוזן-פדר ואחרים) — ה-משתתף יצטרך לחפש באנציקלופדיות, לקסיקונים היסטוריים, ספרי מבוא ב-היסטוריה וכד'.

— מציאת הגדרות לסוגים ספרותיים (ספור היסטורי, סיפור קצר). כאן יצטרך התלמיד להיעזר במילונים ספרותיים וב-לקסיקונים מתאימים.

2. חידונים למיניהם

ספריות רבות נוהגות לארגן חידונים בסמיכות לארועים שונים; חידונים על ח-גים — בסמיכות לחג מסויים, חידונים על ספרים — בסמיכות לשבוע הספר, ליריד הספרים, חידונים על ספרי סופר כלשהו — בסמיכות לפגישה עמו, ליום הולדתו וכו'. ברור כי גם כאן ניתן להר-כיב חידונים כאלה שפתרונם ידרוש ש-מוש מירבי בספרי העזר למיניהם; מיל-רים, אנציקלופדיות, לקסיקונים וכד'.

3. שיר החודש

גם פעולה זו מתבצעת בספריות רבות, ומטרתה לחבב את השירה על הילדים. מקובל לחלק בין הקוראים הצעירים

אלה תולדות מור

מאת א. זהבי

בשנים האחרונות פנה בנימין טנא לכתיבת פרוזה לילדים ולבני נוער. ספריו "בצל עץ הערמוון" ו"קורות כיתה אחת" הצטיינו בין השאר ביכולת נדירה לקרב מציאות זרה, להפכה מוכרת ומעוררת עניין ויחס של כבוד לקורא הצעיר, שנימצא ראוי על-ידי המספר להתמודד עם בעיות קשות. "אלה תולדות מור" מפיע תיע מעט, משום שעלילתו מתרחשת בימים אלה בתוך מציאות עירונית מוכרת ומורכבת, ומשום שבנימין טנא נזקק בו לסיפור-מסגרת כמו-אגדתו ("כמו" משום שהיסודות הלא-ריאליים שבו אינם תורמים הרבה לקידום העלילה ולהעשרתה, וגם בלעדיתהם לא היה ניזוק סיפור-המסגרת). גם ב"אלה תולדות מור" מתייחס בנימין טנא אל קוראיו הצעירים כאל ראויים להתמודד ברצינות עם בעיות קשות דוגמת שכול, יתמות, בדידות וזיקנה וכאל מעוניינים בבעיות יחסי-אנוש בגרות שונות של חיי היום-יום: יחסי שכנות, יחסים על הכביש, יחסי מעביד-עובד ועוד.

הערכת ספר זה קשה יותר מהערכת ספריו הקודמים של טנא: אלה נכתבו מתוך מרחק של זמן, והועלו בהם התרחשויות שעברו תהליך ברירה וזיכוך מצד אחד, ומצד שני דחקו בסופר שיעלום על הכתב, וכאילו כפו עליו לכתבם במתכונת שתהיה קומוניקטיבית לקוראיהם בכוח. ואילו ב"אלה תולדות מור" באים במעורב עניינים אקטואליים רבים, חשויים כשלעצמם, המועלים כל אחד בעוצמה רבה. אך בגלל שונותם, מתקבל לא פעם זימונם יחד כמלאכותי מעט, כשהם ניתקים מסיפור המסגרת האמור לאחד זם כדי חטיבה אחת, ונדרשים אף ז'אנרים ספרותיים שונים כדי לעצבם היטב, ומכיוון שבנימין טנא הוא בראש ובראשונה אמן, כן ורגיש, מרשימים הסיפורים השונים. אלה הריאליסטיים-רציניים ואלה ההומוריסטיים, אך מבנהו של הספר נפגם. לכאורה, אין רע במקבץ של עלילות ועלילות משנה, כאשר אלו מסופרות כולן היטב ועונות על צרכיו של הקורא. אולם, כאשר ספר נכתב כך עבור קורא צעיר,

קיים חשש של קושי בקריאה — בעיקר כאשר המהלכים העיקריים של העלילה נקטעים, וקיים מרחק רב בין חלק אחד של ההתרחשות לבין חלק אחר. יחד עם זאת, מעוניין המעריך המבוגר, שהספר ייקרא על-ידי קוראים צעירים רבים, מן שום שכמעט אין מזדמנים ספרים שעלילתם משקפת במהימנות ובעוצמה מציאות חיים עירונית של ישראל כיום, וש-מחבריהם מנסים להתמודד בצורה רצינית, אך מובנת, עם הבעיות המעסיקות ביותר את הילד הישראלי.

קושי נוסף בהערכה מעוררת האינטרפרטציה של טנא לבעיות; בעוד שמקובל עלינו שבכתיבה אמנותית רשאי המספר להציג את המציאות מכל נקודת ראות שהיא, וממילא האינטרפרטציה שלו לבעייתיותה היא עניינה, ואין לאיש זכות לערער עליה, כל זמן שהיא נובעת מן העלילה, הרי כאשר מדובר בספר שנכתב מלכתחילה לילדים הסופר מגביל עצמו מראש שלא לגרום נזק פסיכולוגי לקוראיו. לפחות, בעניין אחד אני חושש שבנימין טנא לא גילה אחריות מספקת, וכוונתי לסיפורו על האב הנעדר, שנמצא 10 שנים לאחר העדרו, כאשר הוא חולה באמנטיה.

לאחר הצגת הפרובלמטיקה של ההערכה ראוי, אולי, להציג את הספר ואת מיבנהו: גיבור סיפור-המסגרת הוא ח'מור, שנקלע פצוע לחורשה הסמוכה לבינתו של המספר. לאחר שהמספר דאג לרפואתו ונרקמו קשרי ידידות בין המספר לבין החמור (החמור מדבר אך ורק עם המחבר, יכולתו לדבר נשמרת בסוד ביניהם). המספר, הסובל מפגעי התחבורה הציבורית רוכב עליו לעבודה, ילדי השכונה,

ידידיו, נהנים לרכב עליו בשעות אחה"צ ודואגים למזונו, וכשאחד מילדי השכונה נקלע לצרה, הם רותמים את החמור לעגלה, מובילים מצרכים מהצרכניה לביתו התושבים המממנים בכך את סיועם לחבר. סיפור-המסגרת מסתיים בפרידת החמור מן המספר, כאשר געגעויו לבת זוג גוברים על ידידותו, והוא יוצא לדרך חדשה. סיפור המסגרת מזמן סיטואציות הומוריסטיות לא מעטות (סיפר הרכיבה לעבודה והתגובות הנלוות לכך) וסיטואציות רציניות. בסיפור המסגרת משתלב סיפור יחסי הידידות בין ילדי השכונה לבין המספר ובינם לבין עצמם, אולם מסיפור רקמת יחסים זו מתפתחת עלילת משנה מורכבת ובעייתית — סיפור משפחתו של עוזי, אשר אביו נעדר מאז מלחמת ששת הימים; לצד סיפור מצורקתו של עוזי, המומחשת על-ידי שתי אפיזודות המסופרות במרוכז (גניבת הצבעים מבית הצייר לשם החייאת דמות האב על-ידי ציור, וההתנגשות עם איתמר), והחושפות בעיות אחדות אופייניות לילד שאיבד הורה, מופיע סיפור מסובך בעל יסודות מלודרמטיים על מחלת האם והסתבכות המשפחה בחובות. סיפור זה מסתיים בזיהוי האיש קהה החוששים העוסק בתיקון רתמות בחנות נידחת עם אביו של עוזי — בסיועו של פסיכיאטר מתגבר האב על מחלת האמנטיה. עלילת משנה אחרת שקישרה אל סיפור המסגרת רופף ביותר, קשורה בתוכי "מותק", ובמרכזה סיפורים על יחסים בין בני אדם לבעלי-חיים. הסיפור על התוכי גדוש הומור, ואילו הסיפורים התמציתיים על הקשרים הנרקמים בין בע"ח לבין בני (המשך בעמוד 52)

מור הטוב והחכם*

מאת יעקב רבי

קל מאוד לשבח את הספר הזה של בנימין טנא: הוא מבהיק, תוסס, מופלא. יתר על כן, שבחו עומד ומתקיים בכל קריאה-חוזרת ואף מתעלה בה. — והאין זה מן הסימנים שנתנו ביצירת-מופת?

...אפס-כי לא קל לסווג את יצירתו זו של טנא. יכול אתה לדורשה לכמה פנים. רצונך, זהו סיפור-מתח-ובילוש לילדים, כמעט מכל הגילים, עם חידה מציקה (היכן, ככלות הכל, אוריאל, אביו של הנער עוזר?)

רצונך, "אלה תולדות מור" הוא רומאן פיי-קארסקי, שגיבורו קצת שלומיאל, ו"בוס" מתנ-שא וקנטרן וקטנוני רודה בו.

"אלה תולדות מור" שייך מבחינה תמאטית גם (ובעצם: בראש וראשונה) לשיח חיות ועו-פות, ל"משלי שזעלים", לאותו ז'אנר היולי הגותן ביטוי לפליאתו של האדם מעולמם של בעלי-החיים.

הומור וקריאת-תגר

...אם נחזור לבעיית הסיווג, הרי בדין שנחליט כי "אלה תולדות מור" הוא כל הז'אנרים שמגיננו, כשהם מזוגים ופתוכים יחד מתוך איזון יצירתי

* קטעים ממאמרו של המחבר ב"על המשמר", מיום 19.9.77.

נדיר: גם מעשייה נאה לילדים, גם סיפור-מתח לבני כל הגילים, גם רומאן פיקארסקי, גם שיח חיות ועופות. לכאורה, גם מור עצמו ממלא תפקיד של דאוס-אקס-מאכינה, שהרי אלמלא הצורך לקנות לו אוכף לא היתה מתפענחת חידת אביו הגעדר של עוזי וכל הגמרה-הטובה היה נמנע מאיתנו. ברם, העניין מורכב ומעודן יותר: לא הפרט הטכני של רכישת אוכף הביא להש-תלשלות המשחררת והמשמחת, אלא כל-עצמו של מור גרם לכך, באשר הוא יצור בעל-גפש ושוחר-טוב; הופעתו הפלאית תוללה תמורה בחיי הגיבור-המספר, ובחיי השכונה כולה, על ילדיה ומבוגריה, וממילא נתגלגלו הדברים לא-חר-מכן כפי שנתגלגלו, אל סיום של קאתארוסי, דעת לבנון נקל שהסיטואציות המתוארות, המיפגש של אדם ובהמה ועוף, העימותים הפיי-קארסקיים בין בני ומנהל-משרדו הקפדן וברני-שים משונים אחרים, לא היו מסתייעים ולא היו זוכים למידת-אמינות אלמלא מתת ההומור השור-פע, ועם זאת השקול-ומדוד, שניחן בו המחבר, כשם שאתה מזיל דמעה עימו ברגעים מרגשים, בייחוד לקראת ההפיי-אנד, כך אתה שותק עימו ולפעמים אף מתפקע משחוק.

ההומור מצוי הן ביריעה הכללית של הסיפור, הן בפרקים אנקדוטאליים צדדיים (כגון "אל תשווין, בני"), ששילובם מרפה לשעה קלה,

כיאות, את המתח המועצם של העלילה. הומור — וגם סאטירה, שמטבע-אופיה היא אקטואלית. גיא-החזיון הוא פרבר תל-אביבי שקט, מרווח, שעדיין כל דרי רחובותיה מכירים איש את אחיו ואין צריך לומר שילדיו הם חברותא מלוכדת; אבל כבר-כבר מאיימות על השכונה מארות הכרך: רעש וזיהום מפליטת כלי-רכב ממונעים, ולא בשורה האחרונה — גימוסים מקולקלים. כללו של דבר: עוד מעט קט ואיכות החיים של הסביבה תתקפח. גם זה, מן הסתם, ייעודו של מור, תכלית פגישתו והתרועעותו עם בני: אדם ההולך לעבודתו במשרד עירוני כש-

הוא רכוב על חמור — הוא קריאת תגר ומזכרת-עוון לכבישים סואנים, לאוטובוסים ומשאיות כבדות, למוניות ולרכב פרטי, להם ולזימרתם ולצנתחם. שיעור באקולוגיה, בסימן של סאטירה ונוסטאלגיה... מור, כשם שבא פתאום כך יסתלק פתאום: חלום נאה שהניה רישומו במציאות; בשורה השלחה מערפילי עבר אל עתיד טוב יותר.

רות צרפתי איירה את הספר בקונגניאליות, בחן ובהומור אשר ישנו לרוח הכתוב; בשחור-לבן ובחסכון-אמצעים המחזיקים את המרובה ואת הססגוני.

גילו הגלילים, כתב: יצחק קצנלסון, איורים: עפרה נאמן, הוצאת הקיבוץ המאוחד 1977.

בספר בן 44 העמודים כלולים שמונה-עשר שירים של הסופר יצחק קצנלסון. יש ביניהם שירים מושרים בפי ילדים ומבוגרים, אך מותר לשער כי הילדים ומחנכיניהם אינם יודעים מי מחברם של השירים כגון: "חמש שנים", "שם באחור", "הידד הידד גנה קטנה". גם השיר הפופולארי "יפים הלילות בכנען" — נהפך, כמעט, שיר עם וספק אם ידוע בציבור, שמחברו אינו אלמוני ויש לו "אבא".

מעשה טוב עשתה ההוצאה בהביאה את לקט השירים שרובם מיועדים לגיל הרך. יצחק קצנלסון "התנסה בעצמו בעבודה בגיל רך זה... הוא ידע את תורת הכתיבה לילדים ושמר על העקרונות הראשוניים: טקסט קצר מחורז, נושא קרוב לילד, ציורים צבעוניים, הומור ועשייה" (שלושה דורות בספרות הילדים העברית עמ' 142). אף כי השירים נכתבו לפני דורותיים לא איבדו מחינם.

האיורים של עפרה נאמן מוסיפים לספר גון וצבע.

ראשונים מספרים*

מאת ירדנה הדס

הספר יצא לאור על סיפה של שנת השלושים למדינת ישראל. הוא מכיל שבעה-עשר סיפורים; שלושה-עשר מהם — מפי ראשונים. ארבעה — מפי בני ראשונים.

מכלול הדמויות מייצג למדי:

נחום גוטמן, הצייר הידוע; מרים זינר, מראשוני דגניה; המחנכת הותיקה יהודית הררי; איש תימן, פנחס קפרא, שעלה ארצה לפני כשבעים שנה; זאב וילנאי, איש הסוורים וידיעת הארץ; ותיק סופרי הילדים שלנו, לוי קיפניס; רחל ינאית בן-צבי, רעיית הנשיא; איש "השומר", נחום הורוביץ; איתן בלקינד, מו"לילי; חייל גדוד נהגי הפרדות, רפאל אבולעפיה; יפת יודילביץ, מן הגדוד היי-הודי-האמריקאי; זרובבל חביב, בוגר ה-מחזור הראשון של הגמנסיה "הרצליה"; ונתן זחבי, ממגיני תל-חי.

בני הראשונים הם: זולה, בתו הצעיר-רה של אליעזר בן-יהודה; אסתר ראב, המשוררת, בת ראשוני פתח-תקוה; עמר נואל יפה, המחנך והסופר הידוע, שיל-דותו עברה עליו ברחובות דאז; וג'ורא זייד, בכור בניו של אלכסנדר זייד.

"ראשונים מספרים", כתבה: רבקה מגן, הוצאת מילוא, אייר תשל"ז, 1976.

סיפורו של נחום גוטמן, "איפה אתה רואה ים במדבר הזה?", למשל, מספר על עלייתו של הצייר לארץ ועל ימי יל-דותו בתל-אביב הקטנה. יש בו מומנטים, שסגנונו המיוחד שלו חסר בהם ביותר. בספרו על פגישתו הראשונה עם הגמל, אומר נחום גוטמן:

"אני זוכר עדיין את פגישתי הראשונה עם הגמל. היה זה בדרכנו לארץ, בקוני-סטנטינופול, שבתורכיה. קטן הייתי. ה-רמתני ראשי, והנה לפני... ראש גמל. כמה הפליא אותי ראשו של הגמל. ועד מהרה הפך בשבילי הגמל לסמל המזרח. מה גדולה האצילות של חיה זו!

כל הציורים שעשיתי בשנים הרבות שלאחר מכן ועסקו בעולם הקדום, הת-ניכי, נעשו בהשפעת המפגש עם הגמל". לפנינו איזכור והערכה של פגישת חש-רה ומשמעותית. אך ריחו המיוחד של הרגע, צליליו, מראותיו ותחושותיו אינם כאן. אין הדבר אופייני לדרך סיפורו של נחום גוטמן.

אך עלינו להבין, כי זהו המחיר, שגור-בים מאתנו, לא פעם, ספורי-זכרונות. מרחק-הזמן מאפיל על ראשוניותו וחיר-ניותו של החוויות, הנמסרות בהם. כידוע, לא הרי היומן כהרי **ספר הזכרונות**: במקום שחולשתו של האחד מצר-יה, שם גבורתו של האחר, ולהיפך. היומן מעניק לנו את הרגע עם כל סממני-החוויה שבו. ספורי-הזכרונות מוסר לקורא דבר-קיומם של העניינים **החשובים** ומעריכם מבעד לפרספקטיבה של זמן. מטעם זה, אולי, "חיים" יותר ארבעת סיפוריהם של **בני-הראשונים**. הם "הובאו" אל תוך הסיפור וקיבלו עליהם "לשאת חלום מבטן, מדורות", כדברי השיר. הם לא

נשאלו לדעתם ולא בחרו בדרך הזאת, כהוריהם. הם נווטו עצמם בתוך הסיטר-אציה והסתגלו אליה:

זולה בן-יהודה נולדה לתוך בית שש-פתו זרה לסביבתו, היתה בת לאב מופלא אך קשה לעצמו ולזולתו, אידיאליסט, שהלשון העברית היתה לגביו בחינת ייהרג ובל יעבור". אסתר ראב נולדה אל חיקה של אם-המושבות על קסמיה וק-שייה. היא לא עלתה על הקרקע מרצונה, אך היא נשארה שם. וכמוהם — עמנואל יפה וג'ורא זייד.

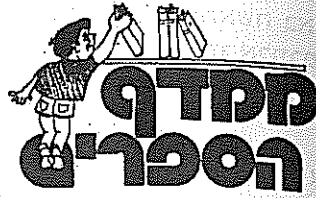
ארבעת סיפוריהם של בני הראשונים מכילים דיאלוגים חיים יותר מסיפורי הראשונים, שאין בהם כמעט דיאלוגים, אלא דיווחים על השיחות שהתקיימו.

ואכן, הדיאלוג עם הזבנית, שבסיפוריה של זולה, תרזוי המשחק ("אסומינו ועבר דינור") שבזכרונותיו של עמנואל יפה; השיחה ("אתה לא יודע לקרוא עקבות") שבפי ג'ורא זייד וחברו הערבי — הם סם חיים לסיפור ולשומעיו.

ולא רק הדיאלוגים כך. הזכרנו, כיצד גילה נחום גוטמן את הגמל. ג'ורא זייד מספר על ההדרגתיות, בה חשף את המלה "**שלום**" על האבן העתיקה שב-בית-שערים. הוא מחזיר לנו את רגע-הגילוי בשלמותו.

אפשר גם, שהסבה פשוטה יותר. האנ-שים צעירים יותר. עמנואל יפה היה ילד בימי מלחמת העולם הראשונה. זרובבל חביב היה אז כבר חייל.

חסרה לספר הגהה טובה נוספת. הפי-סוק טעון תיקון. אף הכתיב לוקה פה ושם ("על מקומו עומד **אתה** — במקום **עתה** — הבית שבו אנו יושבים").

לכיתות הנמוכות

סיפור על ילדה קטנה בשם דניאלה, שהיתה רוצה להיות גדולה. בקטע המספר על מציאותה של דניאלה, מלמדנו המחבר על יחסיות המושגים גדול וקטן ואילו בקטע המספר על חלומה של דניאלה, חוזר בצורה מקורית המוטיב של הגיבור המנסה לשנות את זהותו ומתברר לו שהשינוי אינו נוח. הסיפור מלווה באיוריה המקוריים של מילכה צ'יצ'יק.

חידות לילדים המשולבות בתוך סיפורי מסגרת. בתחילת הספר מציג לפנינו המחבר את דודלי, שאינו אלא דוד, ההר לך לגן ואוהב לחוד חידות לחבריו. בהמשך סידרה של חידות מפיו, מפי הדוד חיים, מפי אורי ומפי אפרת. איוריה של אראלה מלבבים ומהנים.

מבחר מגוונות מר גוזמאי הבדאי שהתפרסמו ב"דבר לילדים" בשנות הארבעים. חרדות, משאלות ושאלות של סקרנות זוכות לפורקן ולסיפוק באמצעות בדיות עתירות דמיון. המחברת הקפידה על חריזה ומקצב מגוון ושמרה שהלשון תיוותר בגבולות יכולת קליטתו של הילד כך שיזכה להנאה מלאה.

מבחר שירים אהובים ומוכרים לילדים אשר, כידוע, חוברה להם גם מנגינה: "מה עושות האילות ז'" "פזמון ליקנתון" ו"שיר ההפלגה" מאת לאה גולדברג, "אצורצו גמדים" ו"עיפה בובה זהבה" מאת מרים ילך-שטקליס, "למה לובשת

קטנה גדולה, כתב: אורי אורלב, איורים: מילכה צ'יצ'יק, הוצאת כתר, 1977, 21 עמ'.

דודלי חוד לי, כתב: פו צ'ון, איורים: אראלה, הוצאת כתר, 1977, 20 עמ'.

מר גוזמאי הבדאי, כתבה: לאה גולדברג, איורים: אריה גבון, הוצאת ספרית פועלים, 1977, 57 עמ'.

שירים שאוהבים, ערכה: אסתר סופר, איורים: תמי בצלאל, הוצאת כתר, 1977, 20 עמ'.

ארעו הדברים, יבקר עם תלמידיו בבתי ובשדות הקרב של הימים ההם במשולב עם הסיפור או מיד לאחר השמעתו. דרכו של המורה, המוליך תלמידיו לא-חור מהלך ששים או שבעים שנה, ואשר מגמת פניו היא ההזדהות עם הדברים הרחוקים — דרך זרועת תחתית היא. הדור אָמון על הפיכחון ועל הקלת הראש בערכים.

"ראשונים מספרים" צובע את ההס-טוריה בגווניו המיוחדים של הפולקלור, שהוא גם אישי מאד. המספרים — נוג-עים בדבר. סיפוריהם מעניקים לקורות עמנו עצמה חווייתית.

השיבה אל העלילות שנקטעו מכבידה, וכן קשה שחזור העניינים שניטשו. בעייתי ביותר הוא סיום הספר: ילדים שאיבדו הורה נוטים להכחיש את עובדת מותו, ובורחים אל אשליות של אפשרות קיומו. המטפלים בילדים אלה משקיעים מאמץ רב, כדי לסייע לילד לקבל את העובדות כמות שהן וללמוד לחיות עמן. והנה כאן זוכה האשליה לגיטימציה בסיפור ש"הושקעה עצמה רבה בעיצובו, והוא משכ-נע במידת מהימנותו — פרקים אלה מיותרים לקבוצת הקוראים המתמודדת עם בעיית השכול.

קל להעריך ספר בינוני הכתוב על-פי מתכונות מקובלות. "אלה תולדות מור" הוא ספר הפורץ את המתכונות המוכרות של ספרות הילדים, ומחייב בדיקה בכלים שונים מן המקובל. ההתמודדות עמו ק-שה במיוחד, משום שברור למעלה מכל ספק, שהוא נכתב מתוך דחף חזק של מספר-אמן אוהב ילדים.

אין ספק, שלפנינו כלי חשוב להקניית תולדות הישוב: כיצד נתבססה העבודה העברית, כיצד חיו המתישבים הראש-נים ברחבי הארץ, איך הגנו על עצמם, כיצד אירגנו את השמירה, מדוע התנדבו לגדודים העבריים ומה חשו כחיילים, בימים שצ. ה. ל היה, לכל היותר, חלום רחוק ובלתי-מושג.

המורה הנבון ידע להביא את ספורי העבר לנקודת מיפגש עם ההווה. הוא "יצבע" בקולו את הסיפורים הלאקוניים יותר. הוא ייעזר בתצלומים שבספר וב-חומר תמונתי ומוזיקלי אחר — במידה ובזמן. הוא יטייל אל המקומות, בהם

המשך מעמוד 47

אדם (בעיקר זה, שעלילתו מתרחשת ב-טייגה) הם מרגשים ביותר.

גם מתיאור שטחי זה מתברר, שהספר גדוש בסיפורים המציגים ביכולת רבה היבטים רבים של חיי אדם. ואלמלא הפיתול המלודרמטי של סיפור המשפחה שנפגעה במלחמת ששת הימים, יכולנו לברך פעמיים כי טוב על התכנים ועל הרמה האמנותית הגבוהה של מסירתם. אולם, לפני שאנו באים להמליץ על הספר בפני קוראים צעירים עלינו להיות מוד-עים לשתי הבעיות המיוחדות לספרות הילדים, שנרמזו קודם: רוב הקוראים בכוח של הספר יתקשו להתגבר על המע-רים מנושא לנושא ועל הטיפול בנושאי משנה, המתקשרים לנושאים המרכזיים על דרך האסוציאציה בלבד. עניינים רבים שנתרו בלתי ברורים בשלב מסויים של העלילה ושאלות הדורשות תשובה נדחים למשך זמן ארוך למדי, כשבמקומם באים עניינים חדשים החובשים את הקורא.

הזברה פיג'מה ז' ו"אני שואל" מאת ע. הלל, "האשה באב" טיח" מאת נורית זרחי, "עוג מלך הבשן" מאת נתן אלטרמן, "מה שאני הכי אוהב" מאת מיכל סנונית ו"מקהלה עליזה" מאת לאה נאור.

הספר תורגם מאנגלית אך הקורא הצעיר שיקרא בו, או שיקראו באוזניו לא ירגיש בכך. הן הנושא והן צורת הגשתו, קרובים לעולם המושגים של ילדינו. זה נשמע לגמרי טבעי שילדים בגן ישראלי עושים מדבר. העשייה פשוטה בתכלית: מפזרים חול על הרצפה, מכניסים את המדבר לבית והדמיון עושה את כל היתר.

הטקסט בספר מצומצם ועיקרו בציורים הנאיביים שממל-אים את כל הדפים הצבועים על גוניהם מוסיפים חן וגוון לדפדף בספר חזור ודפדף.

אפרת ילדה בת שלש וחצי אוהבת להמציא לעצמה סיפורים. ללא קושי הופכת אפרת את הכסא לכלב ושמו אוגבו. היא משחקת עם כלבה, מטיילת עמו, מאלפת אותו — בקיצור הכיסא — כלב לכל דבר. האיורים ממחישים את הטקסט.

לכיתות הבינוניות

תאור חייהם של בני משפחת חלוצים בארה"ב, הנוודים בקרון רתום לסוסים בערבה הרחבה והשוממה, כדי להקים להם בית. דרכם מלווה בתלאות רבות אשר אינן פוסקות גם כאשר הם מקימים את ביתם בערבה: עדרי זאבים מתנפ-לים עליהם, בעיירה משתוללת בערה, שבטי אינדיאנים מתנכלים להם וכיו"ב. חוויות הילדות של הסופרת מסופרים תוך שילוב רוח חלוציות, ערכים אנושיים ותיאורים מהימ-נים של חיי הערבה.

סיפור אוטוביוגרפי מימי ראשית ההתישבות במערב ארה"ב, המובא מפי מי שגדלה כילדה בבקתה באיזור היערות של ויסקונסין.

המחברת מעלה לפני קוראיה את משטר המשפחה (הש-וודית) הקרובה והמורחבת, את היחסים בין בני המשפחה ואת הבעיות הנובעות ממלחמת הקיום.

אנוחנו עושים מדבר, כ-
תב: אינגר ולסה סנדברג,
תרגם: אבי אור הוצאת
עם עובד 1977.

אוגבו, ספור ואיורים: אור-
רה איל, ספרית פועלים,
1977.

בית קטן בערבה, כתבה:
לורה אינגלס וילדר, תר-
גום: אבירמה גולן, איו-
רים: גארט ויליאמס, הו-
צאת זמורה, ביתן, מידן,
1977, עמ'.

בית קטן ביער הגדול,
כתבה: לורה אינגלס ויל-
דר, תרגום: יהודית בר-
חן, איורים: גארט וילי-
אמס, הוצאת זמורה, ביתן,
מידן, 1977, 136 עמ'.

הספר רצוף תאורי הווי: הכנת מאכלים, הכנות לחורף, מפגש עם בעלי-חיים שונים, תאור כלי העבודה ואופי העב-דה, תיאורי חגים וכיו"ב.

לכיתות הגבוהות

סיפור הרפתקאותיהן המופלאות והמעניינות של שתי בנות אנגליות. החלק הראשון של הספר הוא מעין הכנה לחלקו השני, המוקדש לפרשת הרפתקאותיהן בחילוץ של אביהן מכלא עריצים.

זהו סיפור של בדיה והרפתקה, אלגוריה וסאטירה, הוא מבדח ומאלף וזאת בלא להיות דידקטי יתר על המידה.

נסיון מרתק לסייע לקורא הישראלי להבין את עולמם של היפאנים. הספר מנוסח בבהירות ומשיב על שאלות המעני-ינות צעיר משכיל. הוא אינו מציג את העובדות בלבד אלא מתמודד עם בעיית השוני בין היפאני לבין האדם המערבי בכלל והישראלי בפרט. דגש רב מושם באופן חשיבותו של היפאני, בדפוסי היחסים הבין אישיים, ביהסו למסורת, בדרכי השתלבותו בעולם המודרני וכיו"ב.

הספר מלווה בצילומים רבים, הממחישים את המסופר ומקרבים את הקורא אל יפאן ותושביה, אשר המחברת, ששהתה שם שנים אחדות, התרשמה מהם עמוקות.

העלילה המרכזית — פגישתם של שני מריונים, שהקידמה הורסת את שלות חייהם. אחד המכרסמים התמימים האלה נעשה מכור לעוגות קונדיטוריה וכתוצאה מכך הופך שמן ודחוי. האחר — לוחם על המשכת חייו במשק החקלאי שהוזנח, ובעליו נעשה לבעליה של אותה קונדיטוריה. הוא מנסה לעזור לרעו ולהיחלץ בעצמו מבדידותו ותוך כדי כך מתנה בצורה פיוטית-פילוסופית את בעיותיהם הקשות של המריונים ובעלי-חיים אחרים בעקבות נטישת האדם את עבודת האדמה והתמכרותו לחומריות.

בספר דמויות נוספות המהלכות בהרגשה של נוסטאלגיה וכאב על העבר. יש בו הרבה אהבה לטבע ולחי.

היה נושבת על הירח,
כתב: אריק לינקלייטר,
תרגם: צבי ארד, איורים:
ניקולאס בנטלי, הוצאת
עם עובד, 1977, 238 עמ'.

שולם לך, יפאן, כתבה:
נעמי עפרי, הוצאת עם
עובד, 1977, 144 עמ'.

מריון, אורה משפת היר-
קון, כתב וצייר: ברוך
תור-רו, הוצאת רותם,
1977, 38 עמ'.

משוט בעולם

הספריה עוברת לבניינה החדש

מות, כוללת את האגפים הבאים: קט' לוג וביבליוגראפיה, ספריית-השאלה, מח' לקות נפרדות לספרי-ילדים אנגליים, צר-פתיים, גרמניים, סקנדינביים, ספרדיים, לשונות סלאביות, שפות שמיות (כולל עברית!) ועוד. באגף ההיסטורי והעיוני כלולים אלפי כרכים, המוקדשים למדע ספרות-הילדים — מחקרים, ספרי-עיון, כתבי-עת, ביוגרפיות, שאלונים וכו'.

הספריה הבינלאומית עומדת לשירותם של מחנכים, חוקרים, ספרנים, סטרי-דנטים וכן מו"לים, המבקשים המלצות לספרים המתאימים לתרגום. כל המידע המסועף הזה ניתן ללא תשלום. אולמי הספריה משמשים גם מרכז לסמינריונים בינלאומיים, לימי עיון, למיפגשים עם סופרי ילדים ולתערוכות של ספרי-ילדים. תודות לקרן מיוחדת מעניקה הספריה מדי שנה מילגות-השתלמות לשמונה חר-קרים מחו"ל, הרשאים לנצל את תקופת שהותם במוסד כדי להרחיב את ידיעתם תיהם בכל נושא שהוא, הקשור בספרות-ילדים ונוער. האורחים מישראל, ששהו בשנים האחרונות בספריית-הילדים, סייעו לקטלג את הספרים העבריים הרבים, המרוכזים באגף הישראלי.

הספריה הבינלאומית לספרות-ילדים, השוכנת ברחוב קאולבאך 11 א' במינכן (באואריה), ידועה בעולם כולו בזכות מאות-אלפי הספרים המרוכזים בה, ובזכות הקשרים הענפים שהיא מקיימת עם חוקרים, סופרים ומוסדות ברחבי-תבל. בשלושים שנות פעילותה גדלה הספריה והתרחבה ללא הכר, ובימים אלה הוחלט על העברתה לבניין גדול ומרווח ברברי מינכן.

הספריה הבינלאומית נוסדה בתום מלחמת-העולם השניה על-ידי הסופרת והעסקנית ילה לפמן מתוך אמונה, כי שיתוף-פעולה בינלאומי בתחום ספרות-הילדים עשוי להיות גשר של הבנה בין בני-נוער מלאומים שונים ולתרום בכך להעמקת השלום בעולם. המוסד, הנמצא בחסות אונסק"ו, מממן את פעולותיו על-ידי כספים המוענקים לו מקרן-רוק-פלו, ממשלת גרמניה המערבית, שלטונות באואריה ועיריית מינכן מאות הוצאות-ספרים מכל רחבי תבל שולחות בקביעות לספרייה את ספרי-הילדים שלהם בלא תמורה כספית.

הספריה, השוכנת בבניין בן שלוש קו-

לכל הגילים

כשמו כן הוא. בספר תיאורים של משחקים הנפוצים אצל ילדים ברחבי העולם.

אך החידוש הוא בכך שמחברת הספר אינה מסתפקת בתיאור המשחק אלא מוסיפה נתונים גיאוגרפיים ואחרים על כל אחת מן הארצות שהיא מולדת המשחק או שבה המשחק נפוץ מאד. לדברי מרגלית עקביא לכל ארץ ממצאים הילדים, או מתאימים משחקים, לנוף ארצם ולמזג האוויר שלהם.

הספר שייך לקטגוריה של ספרי-עזר. ילד סקרן וילדים פעילים בחברה ימצאו בו עניין ועזרה.

משחקים סביב העולם, כתבה: מרגלית עקביא, ציורים: תמי בצלאל, הוצאת כתר, 1977, 194 עמוד, לא מנוקד.

המשך מעמוד 45

התערוכה משכה אליה ילדים במיוחד בהפסקה הגדולה. (בהפסקה המאורגנת בבית-ספרנו מבלים הילדים ב"פינות" שונות במשחק ובעיסוקים אחרים, לפי נטיותיהם ובחירתם הם). הילדים הרבו לקרוא בעניין בספרים פרי יצירת-תבניתם. בעקבות פנייתם של ילדים נוספים המבקשים להגיש את "ספריהם" הפכנו את התערוכה לפינת קבע בפרוזדור הכניסה לספריה. מדי פעם נוסף חומר חדש וכרזות חדשות, כדי שהפינה תהיה "חיה" ומתחדשת.

מצאנו כי "מבצע" זה מדרבן את הילדים לכתובה ואפשר לראות ברוב ההפסקות ילדים עומדים ליד השולחן וקוראים "בספרים".

המשתתפים בחוברת :

ג. ברגסון, ד"ר א. אופק, ד"ר טרסי, א. זהבי, ראה חוברת מס' א' (יג)
 לאה חובב — מרכזת המגמה לספרות בסמינר למורות אפרתה ומת-
 מחה בחקר ספרות הילדים והוראתה
 מיכל שרף — ספרנית, הספרייה הציבורית בלוד.
 רחל רחמילביץ — מורה ספרנית.
 ירדנה הדס — סופרת, מבקרת ומרצה בספרות ילדים.

ה ת ו כ ן

עיון ומחקר	
3	מוטיבים מלפני קום המדינה בספרותנו לילדים — גרשון ברגסון .
14	"הנושאים את עמם עלי שכם" נושא ההעפלה בספרות ילדים — ד"ר אוריאל אופק .
23	מבחר מוטיבים הקשורים בהקמת המדינה בשירה לגיל הרך והבינוני — לאה חובב .
דמויות	
32	פרס זאב לספרות ילדים — חתני הפרס : אורי אורלב ; יהואש ביבר תולדות חיים ונימוקי השופטים .
35	תרצה אתר ז"ל — ד"ר אוריאל אופק .
חוויות הקריאה	
37	פ. קפקא מתוך יומניו — ד"ר אסתר טרסיגיאה .
מיתודה	
38	הקניית מיומנות לשימוש בספרי עזר — מיכל שרף .
45	ילדים כותבים "ספרים" — רחל רחמילביץ .
ביקורת	
46	"אלה תולדות מור" — א. זהבי .
48	מור הטוב והחכם — יעקב רבי .
49	"גילו הגלילים" — ג. ב. .
50	"ראשונים מספרים" — ירדנה הדס .
ממדף הספרים	
53	סקירת ספרים לכיתות נמוכות, בינוניות וגבוהות .
משוט בעולם	
57	הספרייה עוברת לבניינה החדש .

SIFRUT YELADIM VANOAR

JOURNAL FOR CHILDREN'S AND YOUTH LITERATURE

Vol. IV, No. 2 (14)
18 King David St.

December 1977
Jerusalem, Israel

CONTENTS

Study and Research	
Pre-State Themes in Children's Literature	Gershon Bergson 3
"They Bore Their Brothers" "Illegal" Immigration in Children's Literature	Dr. Uriel Ofek 14
Selected Themes - Of Young Children's Poetry - On Approaching Statehood	Leah Hovav 23
Personalities	
The Zeev Award for Children's Literature Biographies and Adjudicators' Awardwinners Uri Orlev Yehoash Bieber	Dr. Uriel Ofek 32
Tirzah Atar (deceased)	35
Reading Experiences	
From the Diaries of F. Kafka	Dr, Esther Tarsi 37
Methodology	
Promoting the Skill of Using Reference Books Children write "Books"	Michal Scharf 38 Rahel Rahmilevitz 45
Reviews	
Mor's Biography	Alex Zehavi 46
Mor - the Good and the Wise	Yaacov Rabi 48
Rejoice, Sons of Galilee	G. B. 49
Pioneers' Tales	Yardena Hadass 50
From the Bookshelf	
An Annotated List for the Lower, Middle and Upper Grades	53
Around the World	
The Library Moves to Its New Home	57